

LELEPLEZÉSEK

A MAGYAR SZABADSÁGHARCZ

ÉS A MAGYAR EMIGRÁCZIÓ IDEJÉBŐL

(1848—1861)

KÖZLI

SZEDLÁK MÁTYÁS

1848/49-IKI NYUG. HONVÉD TŰZÉRHADNAGY

ÁRA 1 KORONA

BUDAPEST

•SZENT-GELLÉRT• KÖNYVNYOMDA

VIII, Práter-utca 44.

BEVEZETÉS.

A szerzett tapasztalatok érlelték meg bennem azon meggyőződést, hogy az emberi élet csakis a hetvenes korig vehető számba, ezentul rohamosan hanyatlík a testi erő és a lélek hüvelye visszatér oda, ahonnan származott: a földbe.

A hetvenhatodik évet elérvén, úgy vélem, hogy az én éltém napjai is megszámlálvák; minél fogva hazafiú kötelességemnek tartom az 1848/49-iki szabadságharcunkra vonatkozó — ez ideig még nem ismertetett — egyes eseményekről, úgy a világosi fegyverletétel után külföldre menekült magyar emigránsok helyzetéről, nevezetesen Kossuth Lajosnak Amerikában való működéséről, úgyszintén a krími háboru alatt az angol légióban szolgált magyarok tetteiről, nemkülönben az olaszországi magyar légiók szervezéséről és miként való felhasználásáról, végre Szt. István koronájának 1849-ben történt elásatásáról és felfedezéséről, mint egyike a külföldre menekülteknek, a részint személyesen észlelt, részint nagy buzgalommal gyűjtött adatok alap-

ján készült jegyzeteimet lelkiismeretesen és a valóságnak megfelelőleg nyilvánosságra hozni és így módot nyújtani az olvasónak arra, hogy az ez ideig homályban rejtegetett s eltitkolt történetek fölött magának alapos ítéletet alkothasson.

Habár több oldalról igyekeztek lebeszélni ebbeli szándékomról s e helyett azt tanácsolták, hogy annak idején a kérlelhetetlen történelem, mely senkit sem kimél, majd napvilágra hozandja azokat: én mégis azt tartom, hogy irataim kiadását sürgessem, annál is inkább, hogy ama korszak még életben levő szemtanuinak alkalma legyen állításaimat megczáfolni, — ha képesek.

A szerző.

I.

Szabadságunk hajnala, vagyis 1848. március 15-ike.

Az I. Napoleon leveretése és száműzetése után bekövetkezett európai tartós béke 1848-ban mindenfelé megrendült. Először Franciaországban ütött ki a forradalom, ahol kikiáltották a köztársaságot; onnan tovább terjedt a mozgalom s egész Németországot magával ragadta. Ausztria sem maradt hátra s Bécs parlamentet követelt.

A közeli szomszédságban folyt véres küzdelmek láttára a magyar nemzet, kivált a polgári osztály és a jobbhagyóság szintén elérkezettnek vélte az időt, hogy magát szabaddá tegye. Ugy tetszett, mintha hazánk sorsát egy titkos erő intézte volna. Egy reggelen 1848. márczius 15-én Pesten felhangzottak e szavak: „*Szabadság, egyenlőség, testvériség!*“ Háromszinű kokárdát tűzött kiki mellére; a pesti ifjuság a muzeumtéren foglalt állást; Vasváry, Irányi, Irinyi, Jókay, Petőfi s a többi nemcsak gyűjtő beszédeikkel, de daltól szép természetükkel is hatást gyakoroltak a hallgatókra. — A nép kívánságai tizenkét pontba

foglaltattak össze s az erről szóló nyomtatványokat egy rögtönzött nyomda, kocsin végigjárva az utcákat, szórta a nép közé. — A nap hőségét, Stáncsicsot, budai börtönéből kiszabadították, diadallal kísérték lakására.

Hogy a márczius 15-diki mozgalomban *Kossuth* Lajosnak nem volt része, csupán abból is kiteszett, hogy az ő neve az éljen kiáltásokba csak egyszer sem vegyült. A márczius 15-dikének igazi megteremtője, gróf *Batthyány* Lajos miniszterelnök, mártirhalált szenvedett. Az 1848. márczius 15-ik időből még életben maradottaknak rosszul esik tehát hallani ama gyakran ismételt frázist, melyet *Kossuth* Ferencz hazánkban való szereplése minden alkalmával hangoztatni meg nem szűnik, hogy t. i. apja, „*Kossuth* Lajos volt az, ki a nemzetet a modern polgárosodásba bevezette és a magyarnak a világot megszereste!“ Ami különösen a magyar név prestige-ét világszerte illeti, az a *honvédek érdeme*, kik dicsőséggel harczoltak és kiknek vére áztatta a csatamezőt; a külföldi népek nem a frázisok, de a tettek után ítéltek.

Ha a jogegyenlőség elve, miként azt már II-dik József tervezte, még a negyvenes évek elején érvényre jut, hazánk az 1848/49-diki csapásoktól bizonyára megkímélve marad.

Ugy Pest, mint számos megye, küldöttségeket menesztettek a pozsonyi országgyűlés elé

a márczius 15-diki tizenkét pont felterjesztése végett.

A pesti küldöttség vezetője Nyáry Pál, pest-megye akkori alispánja, a magával hozott tizenkét pontot Kossuth Lajosnak átnyújtván, tőle ily választ nyert: *„Az országgyűlés tudni fogja mi a kötelessége, de magára nyomást gyakorolni nem tűr“*. Ezen választ követő heves szóváltás után Nyáry Pál mindenkorra távol tartá magát Kossuth Lajostól.]

II.

Kossuth Lajos az előadói székből kihirdeti a szabadság, egyenlőség és testvériség elvét.

Az országgyűlési pártok csekély kivétellel a tizenkét pontot elfogadhatónak nyilvánítván, előadónak Széchényi István gróf jelöltetett ki, de ő e tisztséget, noha az a hazáért hozott számtalan áldozatai után, vagyis multjánál fogva csakis őt illette volna meg, Kossuth Lajosnak engedte át. E szavak: legyen szabadság, egyenlőség, testvériség, melyek szünni nem akaró éljenek közt lettek elfogadva, alapíták meg Kossuth jövőjét. Ő mint ügyvéd fel tudta fogni, hogy e három szó: *„szabadság, egyenlőség, testvériség“* lesz a jogczim a haza és az osztrák közt folytatandó perben.

Mikor az országgyűlésen elfogadott tizenkét

pontot szentesítés végett Kossuth Lajos egy küldöttség élén a királyhoz Bécsbe felvinni készült, azt megakadályozandó *Széchenyi* István gróf — a legnagyobb magyar — a gőzhajó beszálló hidján beszédet tartott, de hasztalanul. Midőn a gőzös megindult, *Széchenyi* gróf egyre kiáltott: „*Ne menjetek Bécsbe, térjete vissza!*“. Izgatottsága oly nagy volt, hogy előre lépven, a Dunába esett.

Mínt hogy a helyzet Bécsben kritikusknak mutatkozott, annak hirtelen Pesten forrongásba hozta a népet. Mindenfelől az a kiáltás hangzott: fegyverbe!

Még a nemzeti színházban is csak arról tanakodott előadás előtt a közönség: mi fog történni Bécsben. E közben a kuliszák alatt, ott, a hol a zenekar ki- és bejárni szokott, megjelent egyik költőnk — nem *Petőfi* — fején magyar kalappal, azon hosszú vörös strucztoállal, melyet arája, egy színésznő tűzött fel oda. Azzal ki volt kiáltva a reszpublika.

Már a következő napon nagy számban viselte a pesti közönség a veres jelvényt, köztök magam is. Hogy a politikai helyzet felől némileg tájékozódhassunk, az éjféltájban Bécsből érkező gőzhajóra kellett várakoznunk. Ezrivel sétált a nép a Dunaparton fel és alá, míg végre megérkezett a gőzhajó. Már távolról felhangzott e kiáltás: „*Megvan! Minden meg van adva!*“ És tartott

mindaddig, míg a hajó ki nem kötött. A küldöttség kiszállván a hajóról, utját a városház-tér felé vette, ahol fáklya-világítás mellett felolvas-tatott a szentesített tizenkét pont.

Másnap reggel a jurátus-kávéház felé tartva, az uri-utczában népcsoportosulást láttam, melynek az volt az oka, hogy két polgárőrségi vadász egy *David*a nevű orvosnővendéket, mert vörös jelvényt viselt, a városházhoz hurczolt. Pedig kalapomon is ott lengett a vörös toll. A városház-téren a zajongó nép követelte *David*a és mások — hasonló vörös jelvényért elfogottak — szabadon bocsájtását; mire kevés idő múlva kilépett az erkélyre egy város-anya, mesterségére nézve szücs, és lekiáltott: „*A ki vörös tollat visel, olybá tekintetik, mint hazaáruló!*“

A nagyszájuak már akkoriban is a hazaáruló szót szokták volt hangoztatni minden semmiségért.

A tizenkét pont szentesítést nyervén, az országgyűlés Pestre helyeztetett át.

III.

A zsidó-emanczipáció.

Az egyenlőség gyümölcsét élvezhetni a pesti zsidóság is előlépett, de a polgárok, úgy, miként már Pozsonyban is megtörtént, Pesten is vissza-

utasították a zsidóknak velük való egyenjoguságát és a nép forrongni kezdett. Pest utczáin ily kiáltások hangzottak: „Le a zsidókkal!“ A tömeg mindegyre növekedvén, a zsidó-getho, vagyis a Király-utcza közelében fenyegető állást foglalt s már-már támadni készült, midőn gróf Batthyány Lajos miniszterelnök egy század gránátos kíséretében lóháton a helyszínen megjelent, szétoszlásra szólította fel a népet s hozzátette, hogy várják be békében a zsidókérdésnek az országgyűlésen való megoldását.

Aki e sorok írójához hasonlóan, tanuja volt annak, mint remegtek és zárkóztak el helyiségekben a zsidók ezen zavargások idején, az nem hitte volna soha, hogy lehet még olyan idő, a melyben — miként az 1894-ik évben Budapesten a főrendiház ülése után az utczára érkező felsőházi tagokkal megtörtént — a zsidók sárral és mindenféle piszok tárgyakkal dobálják azokat — nem kimélve a nőket sem — akiknek elődei 1848-ban az ő megmentésükre keltek.

Az 1848-diki országgyűlésen a zsidó emancipációra vonatkozólag kimondatott, hogy az egyenlőség jogaiban csakis az addig elfogadott nemzetiségek részesítendők, de *a türt zsidók nem*. E kérdés 1849. július végén az időközben Szegedre áttett országgyűlésen ismét felvetttévén, *Szemere* Bertalan belügyminiszternek javaslata sze-

rint a zsidó emanczipáció ugyan elfogadtatott, de jogerőre nem emelkedhetett, mert néhány napra rá, az oroszok közeledtével feloszlott az országgyűlés és kiki menekült, amerre tudott.

A Bach-rendszer alatt a zsidók többször megkisérelték ugyan az emanczipációt elérni, de mindannyiszor süket fülekre találtak, bármennyire csörgették is pénzes zacskóikat. Nyilván így gondolkozott az akkori kormány: ha a zsidók emanczipálva lesznek, kapzsi természetüknél fogva az együgyű nép bőrét lenyuzzák s akkor elhal a test.

Végre a hatvanhetediki kiegyezéskor teljesült a zsidók régi vágya: emánczipálva lettek, reánk nézve, miként már is tapasztaljuk, káros következményekkel, melyek önkéntelenül eszünkbe juttatják az igazi bölcs gróf Széchenyi Istvánnak báró Eötvös Józsefhez intézett, a zsidó-emanczipációra vonatkozó következő szavait: *„ki fog majd bennünket felszabadítani a zsidó nyomás alól?”*

A zsidó emánczipációt, mint nem korszerűt, maguk az orthodox zsidók is károsnak mondták reájuk nézve, mint kitűnik a következőkből:

A zsidó emánczipáció az 1867-ik évben királyi szentesítést nyervén, egy miniszteri rendelet felszólította a zsidóságot, hogy a Mózes-vallásuak papjaiból hívjon össze Pestre egy gyü-

lekezetet, megbeszélendő egyházi szerkezetükre nézve a kor kívánataival megegyező javításokat. A tárgy fölött való tanácskozássra a „Tigris“-számloda termében megjelentek között lehetett látni az ország véghatáraitól nem egy orthodox rabbit, ki nem igen látszott örvendezni a zsidó felszabadítás fölött, sőt azt mint nem korszerűt a zsidóságra nézve károsnak tartotta, minek folytán a vita közben néhány őrzöngő rabbi kidüllesztett szemmel körmeit egy neolog rabbi arcának irányozva ordította: „Ti jól ösmeritek a mi fajunkat, az kapzsi természeténél fogva felhasználja a keresztény tömeg butaságát, a tönk szélére juttatja azt, minek vége az lesz, ami velünk már más országban is megtörént, hogy kiüznék bennünket.“

IV.

Nemzetiségi kérdés.

A negyvennyolczadiki időkre visszatérve, mindinkább előtérbe lépett a nemzetiségi kérdés. Szerbek, oláhok, tótok, szászok követelésekkel járultak a kormány elé s midőn *Rájasics* szerb pátriárka és *Strátimirovics* határőrvidéki kapitány Kossuth Lajosnál megjelentek, előadván sérelmüket, Kossuth, a helyett, hogy némi ígéretekkel bocsájtotta volna őket haza, szokott dölyfös

hangján kérelmüket nem teljesíthetőknek nyilatkozta ki s egyuttal kardjára ütve mondá: „*Ez fog majd határozni.*“

Mennyi vér folyt a Bánságban és Bácskában, nemkülönben Erdélyben is Kossuthnak meggondolatlan eljárása következtében. A történetről való megemlékezés annyi év után is borzadályljal tölti el az ember szívét, mert lehet-e valami irtózatossabb a polgári háborúnál?!

Hogy volt mód rá kibékíteni a nemzetiségeket, bizonyítja a következő eset: Midőn 1849-ben Kossuth elküldé Drágost *Jankuhoz*, az erdélyi fellázadt románok vezéréhez, ez hajlandónak mutatkozott a békefeltételeket elfogadni, tüzszokat is menesztett Hatvani őrnagy táborába, mire az oláhok kezdték fegyvereiket lerakni. E közben azonban Hatvani csapatjával több oldalról mozdulatokat tett az oláhok bekerítésére, mit ezek észrevevén, legelőször Drágos lakására törttek, őt, mint vélt árulót, hajánál fogva az ablakon vonszolták ki és fejszékkal fejét és egész testét darabokra vagdosták. Drágos nemzetiségére nézve román, bihari nemes családból származott, ügyvédi diplomával birt s kedélyes természeténél fogva szívesen látott vendége volt a Tisza-családnak.

Drágos lemészároltatása után a magyar harcosok azon része, mely nagyon is előre

nyomult, például Vasváry Pál* csapatja s a „bécsi halálfejesek“ az oláhoktól körülfogva, egytől-egyig ott lelték halálukat. Hatvaninak azonban, ki a háttérben foglalt állást, sikerült megmenekülni és csapatjával Nagyváradon keresztül Szeged felé vonulnia.

Kérdés, ki volt itt a hibás? Ha Hatvani saját esze szerint járt el, úgy őt haditörvényszék elé kellett volna állítani, ami azonban nem történt meg; világos tehát, hogy midőn Hatvani megszegte az alkudozási feltételeket, felsőbb parancs szerint járt el. A sok kiomlott vérért számoljon tehát a parancsadó lelke ott fenn a magas egekben, — Isten ítélőszéke előtt!

Hogy Kossuth a nemzetiségek irányában tanusított ellenséges indulatát némelykor mégis meg tudta változtatni, kitűnik az osztrák elleni olasz-francia háboru alkalmával tanusított viselkedéséből. Akkoriban ugyanis emisszáriusokat küldött mindenhova, igérvén a nemzetiségeknek negyvennyolczban tett kívánalmaik teljesítését, szükség esetére annál még többet is. Mire *Kuza*, Oláhország akkori fejedelme, így szólt: „*Nem adok hitelt Kossuth szavainak.*“ — A jelenlegi

* Vasváry Pál a márczius 15-iki fiatalság közt mint jeles szónok tűnt ki. Midőn később a haza veszedelemben forgott, így szólt: „nemcsak frázisokkal, de tettel kell a haza védelmére kelni“; azzal egy zászlóaljt alakított.

oláh nemzetiségi kérdésben is igazolva van Kuza kételye, mert Kossuth kevéssel halála előtt olyformán nyilatkozott, hogy „az oláhokat nem tyúk-pecsenyével kecségtetni, hanem karddal kell észre téríteni.“

V.

A tizedik honvéd zászlóalj hőstettei a perlászi sánczok bevételénél.

Szentesített alkotmányunk néhány hóval a márcziusi idők után komoly veszélyekkel állott szemben. Ugyanis az osztrák sereg veresége Olaszthonban tápanyagot nyújtott Kossuth Lajos merész terveinek. A tuzók újabb s újabb követelésekkel léptek fel. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök azonnal belátta, hogy az ilyen politika veszélybe sodorja az országot s lemondani készült, mire Kossuth azt felelte, hogy akkor ő is leköszön, ítéljen felettük a nép.

Mínthogy a fellázadt nemzetiségek legyőztetésére kiküldött osztrák seregbeli katonák elegendőknek nem bizonyultak: a magyar minisztérium tiz önkéntes honvédzászlóalj alakítását királyi jóváhagyás mellett rendelte el, mivégből toborzóhelyek állítottak fel, melyek egyikén, Nagyváradon toborzónak magam is felcsaptam. Az összetoborzott ujczok sorában az ottani fiatalság színejava: *Gorove Antal, Gosztonyi, Pappszász, Papp*

János, *Szikszay*, báró *Wiszhof* stb., de zsidó egy se volt látható, pedig Nagyvárad volt Ó-Buda után azon gethó, hol legtöbb zsidó lakott. Miben rejlik tehát a zsidóknak a jelenben mindenütt és szüntelen fenhangon fitogtatni szokott hazafisága? Megalakulván a zászlóalj, az ujonczok az esküt V. Ferdinánd királyra és az alkotmányra tették le. A zászlóaljok közül a tizedik azért érdemel különös említést, mert döntő szerepet játszott a szerbek elleni első győzedelmes csatában, a per-lászi sánczok bevételénél, és mert szabadságharcunkat tárgyaló komoly művekben erről eddig említés nem történt.

A zászlóalj szervezéséről és a lefolyt csatáról biztos adatokkal szolgálhatok. A tizedik zászlóalj Debreczenben alakult. Résztvettek benne: mint parancsnok Szemere őrnagy, Földváry Sándor, Beöthy, Hrabovszky kapitányok, Krivácsy, báró Bornemisza, gróf Bethlen főhadnagyok, Móricz Samu, Komáromy György, Szúnyog Bertí, Szemere István hadnagyok stb. Az altisztek sorát szathmár- és máramarosmegyei végzett jogászok, köztük én is, képeztük. A zászlóalj kellőleg begyakorolva és felszerelve utnak indított Nagybecskerek felé. Utközben Szolnokon állapotunk meg, hová Baldácsy ezredes Pestről lejövet meghozta a zászlót; annak felszentelése után Teleky Sándor gróf buzdító beszédet tartott és felcsapott

közénk honvédnek. Szolnoktól hajón folytattuk utunkat Szegedre, onnan pedig Écskáig, hol a perlászi sánczoktól egy órányira szállásoltak el bennünket.

A főhadiszállás Kiss Ernő tábornok és Vetter ezredes vezénylete alatt Nagybecskereken lett felütve.

A nyári idény forró napjaiban az ellenség szinlelt kirohanásai a sánczok mögül, fárasztólag hatottak a katonákra. Zugolódás támadt tehát a táborban, hogy miért nem támadunk. Kiss Ernő látva a katonaság elégedetlen hangulatát, mihez-tartás végett Pesten a minisztériumhoz fordult és azt az utasítást vette, hogy támadni kell. Erősítés végett legott Voronyevszki vadász-csapatja bocsáttatott rendelkezésére.

Kiss Ernő tábornok Pesten időzése alatt, mint udvari ember, felment tisztelegni Budára István nádorhoz. Hogy a politikai helyzetről némileg tájékozást szerezhessen, felhozta a magyar minisztériumtól a támadásra kapott parancsot. Mire István nádor azt jegyezte meg, hogy azon parancsot olybá vegye, mintha V. Ferdinánd osztrák császár adta volna.

Igy tehát 1848. augusztus elején, hajnali időben, csatarendben vonultunk a sánczok felé. Tüzéreink: osztrák seregbeli németek és csehek; lovasságunk: a hannoveri ezred; gyalogságunk:

a Máriássy-ezred, az említett Voronyevszki-vadászok és a tizedik zászlóalj voltak.

Az ellenség sánczai közé visszaszorítottván, tűzérésünk ágyuzni kezdett, mit a szerbek viszonoztak. Az ágyuzás mindaddig tartott, míg az elsánczolt tábor nádas kunyhói lángba nem borultak; mire a Máriássyak és a vadászok szuronyt szegezve nyomultak elő, de végre is az ellenség kartácsai és a csapattüz golyózápóra miatt kénytelenek voltak megállani és magokat egy völgyben meghuzni. E perczben Vetter ezredes felénk vágatva, e vezényszóval: „*honvédek, rohamba előre!*“ a sánczok felé tartott. A honvédek „*rajta! rajta!*“ kiáltásokkal, mit se törődve a kartács és puská golyóival, elszántan vetették magukat az első sánczba, utána a másodikba és a harmadikba. Mindez néhány percz műve volt. A megremült ellenség védelemre többé nem is gondolva, megfutamodott Titel irányába.

A csata befejeztével sorrendbe álltunk, mire Kiss Ernő tábornok az arcvonal elébe lépve, e szavakkal dicsért meg bennünket: „*Fiuk, vitézül viseltétek magatokat. Ily dicső rohama még I. Napoleonnak se volt soha!*“ Erre következett a névsor-felolvasása. Fájdalommal vettük tudomásul az elestek számát s főleg azon hirt, hogy szeretett őrnagyunk *Szemere*, súlyosan megsebesülve Becskerekbe vitetett, hol tizednapra meg is halt.

A perlászi sánczok bevételenél zsákmányul ejtett négy tábori ágyu, minthogy mozdonyaik hiányzottak, felszerelés végett a temesvári várba vitettek. A kísérő nemzetőrök a vár kapuja elé érkezve, jelentést tettek, mely után a várból osztrák katonaság jött ki az ágyuk beszállítása végett; a nemzetőrök pedig kinrekedtek és csak fegyverük hátrahagyásával mehettek be megsejlelni a várost.

Mily tájékozatlan volt az akkori magyar miniszterium! Négy ágyut, mely felért egy hatalmas erővel, az ellenségnek küldött el, hogy azokkal később reánk lövöldözzön.

Néhány héttel a perlászi sánczok bevétele után az egész országban megkondultak a vészharangok. Jelasics betört csapatjaival Magyarországra. A haza védelmére tehát zászlóaljok alakultak; ugyszintén a honvéd tüzőrséget is kezdték szervezni s e célra szükséges oskolázott egységeket toborzani.

A zászlóaljokhoz felhívás érkezvén, én és többen tüstént jelentkezünk és megindultunk Pestre a tüzőrségi főlaktanyába, az ugynevezett „ujépületbe“.

VI.

Egy üteg ágyu Svechát alá indulása és találkozása a kaszás nemzetőrökkel.

A magyar sereg Svechát alatt elegendő ágyuval nem rendelkezvén, parancs érkezett Pestre,

hogy egy üteget mielőbb oda küldjenek. Az ágyuk felszerelve és kellően ellátva tűzerekkel, köztük magam is, mint altiszt, König parancsnoksága alatt megindítottak Győr felé. A Mosonynak vezető uton találkoztunk a Svechát alól hazafelé szállingozó paraszt felkelőkkel, kik busan vitték vállaikon kaszáikat, rajta csüngő elemózsiás zacskóikkal. Tőlük tudtuk meg, hogy a magyar sereg Svechát alatt megverve, fut Pozsony felé. E szomorú hír hatását némileg enyhítette a kaszás harcosok azon megjegyzése, melyet ágyuinkra mutatva tettek: „Ilyen kellett volna vagy száz. Voltak ám a németnek ezeknél tiszszerte nagyobbak is; felhuzta azokat a sz. István tornyára és onnan csak úgy söpört bennünket.“

Milyen hiba volt ezeket a szegény együgyű embereket — többnyire családos apákat — csatába vinni, mikor hasznukat úgy se lehetett venni, sőt csak zavart idéztek elő!

A kaszásokat egy második alkalommal is a mészárszékre akarták hurezolni, midőn t. i. az oroszok közeledtek Kassa alá. Besze János, a hirhedt népszónok, akként buzdította a felkelő népet: a gyámoltalan muszkák szétverésére nem kellenek férfiak kaszával; elvégzik a nők is pemetével.“

Rövid idő múlva keserű csalódás érte a kaszásokat.

Még ennél is lelketlenebb volt a honvédelmi bizottmánynak azon parancsa, hogy az orosz sereg elől el kell égetni a falvakat és minden élelmi szert. Az e czélra kiküldött biztosok Ácsnál már neki is készültek pusztító munkájuknak és csak akkor hagytak föl vele, mikor Görgey fővezér azzal fenyegette meg őket, hogy ha tüstént nem takarodnak, valamennyiüket fölakasztatja sorjában az első fákra.

Igy akadályoztatott meg, hogy annyi ezer család koldusbotra nem jutott.

A sveháti csata után történetekre visszatérve, utközben levő ütegünkkel Párndorf alá mentünk táborba, várván a támadást Bruck felől.

Három heti veszteglés után, ujonczok tanítása végett, Pestre vezényeltettem, onnan pedig, mint tűzmesternek, száz tűzért kellett elkisérnem Komáromba.

VII.

Komárom vára Simonics által körülzáratik és megtámadtatik.

A karácsonyi ünnepek után, alig hogy Komáromba érkeztünk, az ellenség elfoglalta Szönyt. A tüzereket rögtön el kellett helyezni. Nagy részük a csillagsánczba vezényeltetett. Én huszad magammal Kamizát főhadnagy parancsnoksága alatt a Vág innenső oldalán felállított

telep-ágyuk kezeléséhez rendeltetem. A tűzerek fabódéban, én pedig a Vág vize mellett fekvő „szunyog csárdában“ szállásoltattunk el. Ott volt az előörsi főtanyai s. Szemközt egy árokkal körülkerített fás és cserjés sziget terült el, mely egy hid által volt a „szunyog-csárdával“ összeköttetésben.

Simonics osztrák tábornok, ki túl a Vág vizén Komárom várát és városát körülfoglalva tartotta, február hó végével, egy verőfényes napon támadást intézett az összes Vág-sánczok ellen. Az osztrák tábornok terve az volt, hogy a szunyog-csárda mellett levő szigetet, onnan pedig a hidat elfoglalja, miáltal a város a palatinális sánczokkal együtt birtokába esett volna. Azért tehát minden erejét ez irányba összpontosította.

A támadás ágyutüzeléssel kezdődött ; de az ellenséges tűzerek ágyuik megvédésére biztos állást nem találtak, mert őket ágyuikkal kereszt-tüzbe vehettük. Gyalogságuknak azonban sikerült a sziget jobb oldalán elterülő vastag fűzfásban fedett állásra szert tenni. Azonban telep-ágyuink erős tüze által onnét elüzetvén, felhagytak a támadással, sőt futásnak eredtek, oly annyira, hogy egy lelőtt svalizsér ló nyergét se oldották le, pedig üldözésükre nem is gondolhattunk, mert hiszen lovasságunk mindössze kétszáz Hu-

nyady-huszárból állott. Baj lett volna, ha az ellenség még egy óráig kitart, mert ágyutöltényeink végkép elfogytak.

Mily hanyagság volt a fűzfást már rég ki nem vágatni és a szigeten védő árkokat fel nem hányni. E mulasztások több honvéd halálát okozták. A sebesültek közül élénk emlékezetemben maradt Beöthy hadnagy, akit a szunyogcsárdából, hol az első bekötözés végeztetett, ágyamon szállítottak a kórházba. Jó bajtársam volt, együtt szolgáltunk mint altisztek a tizedik zászlóaljban és már Perlasz alatt is együtt csatáztunk. Biztatásomra, hogy majd felgyógyul, minthogy szólni nem birt, kezeivel lefelé intett, mutatni akarván: vége mindennek. Ugyanazon éjjel meg is halt.

VIII.

Makk honvéd tüzérezredes elfogatása.

A csata bevégeztével a következő nap már vizsgálni kezdték a felemlített mulasztásokat és kitűnt, hogy a lőporraktárban se ágyutöltények, se fegyvergyutacsok elegendő számban készletben nem voltak. Makk ezredesnek azt is terhére rótták, hogy az egész támadás alatt a várból ki sem kukkant. Mindezen oknál fogva szobafogságba helyeztetett.

Csak később derült ki, hogy fogságának fő-

oka egy előkelő nőn elkövetett durva tettlegessége volt. Hogy Makk ezredes az ellenséges támadás alatt magát nem mutatta, azért történt, mert naponként már a villásreggeli közben, nagymennyiségű bor elfogyasztása után úgy ő, mint Sárkány nevű segédtisztje tehetetlen állapotba jutottak. Akadtak ugyan oly egyének is, kik Makkot árulással vádolták s bizonyítékul egy, a vár sánczában talált levelet mutattak fel; de ez és több aféle csak koholmány volt. Hogy nem volt áruló, mutatja az, hogy a komáromi kapituláció alkalmával kiszabadulva, Kossuthal együtt organizálták az erdélyországi pucst.

Makk ezredes elfogatásának valódi oka a következő: Makk ezredes gazdasszonyával, egy csinos külsejű zsidónővel, közös háztartásban élt. Ugyanott a várban lakott Kossuth nővére Zsulavszkyné, két gyermekével. E két nő eleinte jó barátságban élt egymással, de hogy, hogy nem, egyre nagyobb gyűlölség támadt köztük, mely tetőpontját érte el, midőn K. tüzérkapitány Zsulavszkyné segítségére kelt. Egyszerre csak hirtelen, hogy Makk K. tüzérkapitányt nyilvános helyen elfogatta. E közben a női harez mind akuttabb jelleget öltött, különösen, midőn Zsulavszkyné Makk ezredes „*ágyasának*“ — miként őt nevezte, — a várból való kiűzését követelte. Ennél több se kellett! A felbőszült ezredes segéd-

tisztje kíséretében Zsulavszkyné lakására ment kedvesét megboszulni. Az előzményekről csupán annyi került nyilvánosságra, a mennyit látni lehetett, t. i. Makk Zsulavszkynét lovagló ostorával végigverte, a mitől ujjnyi vastagságu dagasztatok lepték el annak mindkét karját.

IX.

Közlekedésünk a külhadsereggel.

Komárom várából a külhadsereggel való közlekedés csakis a Vág felőli oldalon volt lehetséges. A város is az ez oldalon fekvő szomszéd falvakból élelmezte magát.

Hetivásárok alkalmával többször megtörtént, hogy Palóczy honvédkapitány, paraszt öltözetben, hátán batyuval, mint hirmondó bejött Komáromba. Az árusítók már ismerték és tiszteletteljesen köszöntötték. Az utolsó hír, melyet hozott, az volt, hogy az ellenség Szolnok alatt megveretett. Ettől kezdve nem hallottunk semmit, mert a Vág kiöntése folytán a külvilággal való minden további közlekedés megszűnt hét hétre, mely idő alatt azt se tudtuk, létezik-e még magyar hadsereg? Elszigeteltségünk következtében az élelmi szerek ára felszökött, azonkívül fogyni is kezdtek. Hozzájárult még, hogy a füstölthús a rossz kezelés folytán elrothadt s a marhaállomány

ugy leapadt, hogy a honvéd számára egy adag marhahus hat latnál többet nem nyomott s az őrség úgyszólván csak kenyérrel táplálkozott. Mindezek folytán ugy a várban, mint a város lakói közt a hangulat igen nyomott lett.

X.

Komárom vára és a város bombáztatik.

Egy szép reggelen, márczius tizedike körül, arra ébredtünk, hogy az ellenség a dunántúli szőlőhegyről a várost, a csillagsáncz háta mögött felhányt futóárkokból pedig a várat bombáztatja.

A szomorú helyzet közepette tréfás jelente-
tekben se volt hiány. A Mayer-féle kávéházba például csak ugy hullottak a bombák; áttörték a tekeasztalt is; szerencse, hogy a bombák ágyu-
csővei tüzet nem fogtak, így hát robbanás se történhetett. A kávé, mintha mi se történt volna körülötte, hideg vérrel szolgálta ki vendégeit, s ha valaki figyelmeztette, hogy meneküljön, mosolygó arczczal felelt: „Ich gehe aus meinem Haus nicht hinaus“ (házamból ki nem mozdulok). Egy másik mulatságos eset a következő: Történt, hogy Valentini Hunyady-huszárörmester az utcán muzsikáltatott magának. Az említett kávéház közelébe érve, a cigányokat rémület fogta el; tovább menni vonakodtak, még akkor is,

midőn Valentini karikásával közéjük suhintott, térden állva rimáncodtak neki: ne vigye őket a kész veszedelembé. Ettől fogva Valentini lett a czigányok réme. Azon városrészből, hol ő mulatni kezdett, ijedten menekült a fekete sereg, nehogy velők elhuzassa a „sétaindulót“.

XI.

Guyon tábornok álrühában Komáromba érkezik.

Április hó elején a kiöntött Vág vize visszatért medrébe; az utak járhatókká lettek s az élelemhiány is némileg szünni kezdett.

Egy vasárnap déltáján, szép tavaszi időben, nagy mozgás támadt a szunyogcsárdabeli előörsi főtanyán. Parancsvivők vágattak az öregvárba és vissza. Hire járt, hogy jön Guyon tábornok, magyar huszárok kíséretében. Fogadására a szunyogcsárda előtt sorakoztunk. S ime, mily meglepetés érte a várakozókat. Egy csapat császárhuszár élén, parasztlovon ült egy zsidókinézű ember, fején kopott prémes sapka, öltözéke ócska, zöld, bő télikabát, rossz nadrág és otromba csizma. Lováról leszállva, kezét nyújtott az előörsi őrnagynak s így szólt: „Két hét óta Ó-Gyallán időztem és vártam, míg egy kirohanást teszték, de senki se jött“. Aztán így folytatá: „Nagy-Sarlónál megvertük az ellenséget; azon

innen még egy csata várható, aztán fel lesztek mentve, mert Görgey fővezér seregével megérkezik.“

A kíséretében jött huszárcsapatot egy fegyverekkel megrakott kocsi követte; ezen fegyvereket Guyon az utbaeső ellenséges előőrsoktől szedte el.

A mint a városban hirül vették Guyon tábornok megérkezését, csak úgy özönlött a nép a Szunyogcsárdába, látni a hőst, ki, miután kipihente magát, a nép szünni nem akaró éljenzései közt a várba lovagolt.

Lássuk, miként került Guyon tábornok Komáromba.

Midőn a Komáromban előfordult viszályok és Makk elfogatásának hire, — megtoldva különféle hamis hírekkel, — a magyar miniszterium tudomására jutott, bajtól tartva, az erélyes Guyon tábornokot küldték oda parancsnoknak. Minthogy a vár körül volt zárva az ellenségtől, csakis álruhában közeledhetett, sőt kénytelen volt az ellenség közepette üzérkedéssel tölteni idejét, míg végre a nagysarlói csata után, Simonics osztrák tábornok csapatainak visszaszorítása után, Guyon Ó-Gyallán az előrenyomuló huszárok élére állott és folytatá utját Komáromba.

Több év előtt azt irták a lapok, hogy ama hős, ki élte veszélyeztetésével vitte Komáromba

az első hirt Görgey seregének közeledtéről, *zsidó* lett volna. Még nevét is kitették. Mily tévedés! Zsidóból lehet kém, kit pénzzel megfizetnek, de hőstettekre, melyekkel martirhalált is szenvedhet, zsidó nem vállalkozik, de nem is arra való.¹

XII.

Görgey felmentő serege április 23-án Komáromba érkezik; az ellenség megtámadtatik.

Guyon azon szavai, hogy Nagy-Sarlón innen még egy ütközet várható, nem teljesedtek be, mert Görgey fővezér a Duna tulsó oldalára menekült ellenséget, hidászok hiányában, nem követhette, seregét tehát a Vág oldalán vezényelte Komárom felé.

A várba érkezve, Görgeynek első teendője volt, hogy a harmadik zászlóalj, az ugynevezett „*kakastollások*“ tisztjeit a nagysarlói hid bevételenél tanusított hősiességükért érdemjelekkel kitüntesse.² Földváry Károly ezredes alól Nagy-

¹ A zsidók megbízhatóságának illusztrálására szolgáljon bizonyos *Kohn* élelmezési honvéd-őrnagy esete, ki 1849. június hóban a Komárom vára élelmezésére szánt rakományt a külfalvakban helyezte el, oly szándékkal, hogy azt az ellenségnek jó áron eladhassa, mi kitudódván, Görgey fővezér *Kohn* őrnagyot mint sikkasztót és hazaárulót *felakasztatta*.

² Valamint Rómát a ludak, ugy *Damjanics* tábornok dandárját a kakasok mentették meg. Az eset a következő: A jerkovácsi ráczok a templomkriptában és a pinczékben elrejtett grancsá-

Sarlónál például két lovat lőttek ki. Damjanics tábornok mosolyogva jegyezte meg: „ha nem vigyáz jobban, ezentul egy taligás lovat kap“. — „Se baj“, volt a felelet, „csak előre vigyen“.

Hálául az eddigi győzelmekért nagy „Te-Deum“ tartatott a vár templomában. A szószék-ből ki lőn hirdetve a Habsburgház száműzetése,¹ minek meghallgatása elől Görgey a templomból eltávozott.

Időközben a vár és a csillagsáncz közt a sereg és az ágyuk átszállítására szükségelt hid tutajokból elkészülvén, Görgey az ellenséget megtámadta és rövid idő alatt a futóárkokból kiüzte.

A városból este felé mindkét tábor tüzét lehetett látni. Az ellenségé egész éjjel lobogott, de mire megvirradt és huszárjaink kémszemlére indultak, az ellenségnek nyoma veszett. Az éjjeli csendben Győr felé a határon átmenekült Ausztria földjére.

rokkal egyesülten elhatározták, hogy amint a toronyóra az éjfél tizenkét órát üti, az alvó houvédeket gyilkolni fogják. De a kakasok féltizenkét órakor elkezdettek kukorikolni, mire a harmadik zászlóalj dobosa hajnalhasadás közlgését vélte a kakasok által jelezni, az utasítás szerint keményen verte a dobot gyűllőre, így aztán nagy részben meghiusult a tervezett orgyilkosság. Minek emlékeül viselte a harmadik zászlóalj a kakastollakat.

¹ Ha a detronizálás meg nem történik, a tizenhárom tábornok nem szenved vértanúhalált. Bizonyítja azt Gáspár tábornok megkegyelmezése, ki, a mint meghallotta a Habsburgház elleni merényletet, tüstént leköszönt.

A magyar hadsereg üldözte ugyan az ellenséget, de csak a határig, noha a bécsi nép az utcán kezdte már kiabálni: „jönnek a magyarok!” — Dembinszki tábornok, ki seregével Bártfán vesztegelt, Lengyelországba készült betörni. Hadi-terve el nem fogadtatván, leköszönt, mert mint mondotta: „A lengyelek a magyar hadseregben azért harczoltak s ontották vérüket, hogy a magyar segítségével ők is szabadokká legyenek.” — A magyar hadsereg azért nem tört be Gácsországba, mert Kossuth — külföldi ügynökei által tévuttra vezetve, — ki akarta kerülni az orosz inváziót, ami azonban, minden elővigyázat daczára, mégis bekövetkezett.

Az ostrom-állapot izgalmai után két heti szabadságra mentem Nagyváradra, hol azután a tűzörséghez osztattam be.

XIII.

Görgey veszített csaták után Komárom alól visszavonul.

Miután Budavára a magyarok által visszafoglaltatott, az osztrákok új haddal törtek be Magyarországra; Görgey serege tehát elvonult Buda alól vissza Komáromba, ott várandó be az ellenséget.

Mily nagy különbség volt észlelhető az osztrák

vert sereg és az ujabban érkezett osztrák csapatok között! Ezek, hátuk mögött sejtve az oroszok segítségét, sokkal vitézebbül tartották magukat.

Miután Görgey minden kísérlete az osztrák sereg egyesülését az oroszokkal megakadályozni meghiúsult, Komárom vára ágyuinak védelme alatt átkelt a Dunán és Vác felé Pestnek tartott.

Győzelemre tovább gondolni nem lehetett; minden további küzdelem csak sok vérontásba került, de sikert nem arathatott. A haza megmentésére csupán egy mód kínálkozott: az orosz invázió megtörténte után rögtön elfogadni Görgey azon tervét, hogy a magyar miniszterium, a honvédelmi bizottmány stb. Pestről Komáromba áthelyeztessék és az egész hadsereg ugyanott összpontosíttassék, mert onnan Görgey serege repülő hadakra felosztva betörhetett és támadhatott volna ott, ahol szükségesnek és ahol az ellenség gyengének mutatkozott. Hasonló hadviseléssel győzött Washington is Amerikában, ki azonban teljesen függetlenül és saját belátása szerint intézkedhetett.

Hogy Görgey hadi terve meg fog bukni, előre látható volt, mert a kik azt leginkább ellenezték, nem bírtak spártai elszántsággal és jó eleve el voltak készülve a menekülésre, nem állottak huszezer honvédet tétlenségre kárhoztatni a vég-

ből, hogy ezek által az utat kelet felé folyton őriztessék, illetőleg számukra nyitva tartsák. Jól megmondotta Widdinben Bém tábornok, hogy szabadságharcunk bukásának legfőbb okai voltak a *debreczeni női kamarilla* s ennek uszály-hordozói az ugynevezett „*veres tollasok*“, kik a detronizálás után magukat republikánusoknak vallották, és a „*gyémántosok*“,¹ kik szünet nélkül aknamunkát folytattak Görgey ellen. Annak bizonyítására felhozom Dembinszki első kineveztetését fővezérnek, mi a kápolnai csata² előtt következett be. Ily cselekmény indokolható egy vert seregnél, hogy t. i. a katonaság bizalma ismét visszatérjen, de nem egy győzelmekben előrehaladó hadseregnél. Hogy az mégis megtörtént, magyarázata az,

¹ Petőfi Sándor nevezte el így azokat, kik a kivégeztetett Zichy gróf gyémántjain állítólag osztzkodtak.

² A kápolnai csatáról terjesztett leírások és képek a történetek szemtanujául tüntetik fel Kossuthot, ki a csatában elhullt magyar vitézek sirhalmain térden állva mondott gyönyörű imát. Ez a valósággal teljesen ellenkezik s csak is költői fantáziának szüleménye. Kossuth a kápolnai csatáról csakis később és pedig Dembinszki fővezérnek Görgeyt árulással vádoló jelentéséből értesülvén, a debreczeni országgyűlésen így nyilatkozott: *megyek Tisza-Füredre és ha Dembinszki fővezérnek Görgey ellen felhozott vádjá alapos, őt (Görgeyt) saját kezemmel lövöm le (!)*. Kossuth Tisza-Füredre érkezvén, egyik meghitt emberét, *Korányi Viktor* tüzérfőhadnagyot — kinek saját szájából hallottam a dolgot — tüstént magához hívatta, s megkérdezte tőle, miként érez a sereg Görgey iránt: „*A tisztek bálványozzák*“, volt a felelet. Másnap Kossuth a felállított sereg előtt Görgeyvel kezét fogott, Dembinszky pedig hamis feljelentés miatt szoba-fogságot kapott.

hogy a debreczeni „*női kamarilla*“ féltékeny szemmel nézvén Görgeynek egymást követő győzelmei folytán egyre növekedő népszerűségét, helyébe Dembinszkit, a senki által nem ismert idegent küldte fővezérnek.

Mi csodálandó inkább : a magyar tábornokok közönbössége-e, hogy azt eltűrték, vagy Görgey gyengesége, hogy meg nem tette azt, amit tett a kis korzikai Bonaparte, aki a francia konventet gránátosaival a gyűlésteremből kiverette.

XIV.

Kossuth Nagyváradon Bémmel találkozik.

1849. június hó utolsó hetében Kossuth Lajos Szegedről Nagyváradra érkezett, hogy ott Bém tábornokkal találkozzék.

Később tudódott ki, hogy *Bém* az összes magyar seregek feletti *főparancsnoksági kinevezését* kapta Kossuthtól.

Mily zűrzavar! Ugyanazon időben a szegedi országgyűlés meg *Görgeit* nevezte ki az összes magyar seregek *generálissimusának*, s egyuttal a törént mnlasztások miatt a miniszterium és a honvédelmi bizottmánynak vád alá helyezését határozta el. Irinyi József¹ követ pedig 1849. július

¹ Irinyi József Párisban gróf Teleky László magyar követ mellett mint követségi titkár működött s az orosz invázió után Magyarországra visszatért azon szomorú hírrel, hogy a külföldről segítséget nem várhatunk.

25 én nyílt ülésén korholta a Kossuth környezetéhez tartozó „női kamarillát“, mely az országot annyi bajba sodorta.

De mindez már későn volt.

Kossuth Nagyváradon való tartózkodása alatt az oláh püspöki ház erkélyéről a néphez beszédet tartván, eldicsekedett vele, mi mindent tett ő és fog még tenni. A koronára vonatkozólag ilyen frázist használt: „*Viszem a koronát magammal, mint a szívemet; majd kit a nép választ, annak fejére teszem!*“

Ugyanaz nap megszemlélte a várat, hol Láner tábornok és Lukács ezredes fogadták. A felszerelési műhelyek után az udvaron felállított ágyu-ütegek megtekintésére került a sor, mely ágyukat Lukács ezredes öntette; Kossuth tehát feléje fordulva nyájas arczczal dicsérte alkotását, aztán hintóra ült és elrobogott.

XV.

Kossuth Lajos tudtán kívül életmentője Lukács ezredesnek.

Az éppen leírt jelenetet a vár elsőemeleti folyósójáról nézve, Lukács ezredes segédtsíztje, *Krenedics* Ferencz főhadnagy, felém hajolva így szólt: „Mily tettetés! Nem ismerve az előzményeket, azt hinné az ember, két jó barát beszél

egymással, pedig ellenségek“. „Hogy-Hogy?“ kérdém. „A dolog így áll,“ felelé: „Három hónappal ezelőtt feljelentés érkezett a hadügyminiszterhez, hogy a töltényszacskókban puszkapor helyett homok foglaltatik. Lukács ezredes és én éppen ebédelni kezdtünk, midőn kopogtattak. Belépett három honvédtiszt s felhatalmazásuk előmutatása után az ágyutöltény-raktár kulcsait kérve, a raktárba indultak. Lukács elsápadva, behunyt szemmel, szótlánul ült egy ideig, azután két könyökére támaszkodva, keservesen zokogott, mondván: *„Ezt érdemeltem én! Ugy bánnak el velem, mint egy árulóval, egy csalóval. Ha hazámat annyira nem szeretném, tüstént beadnám leköszönésemet.“* A kiküldöttek a legszigorubb vizsgálat után mindent a legnagyobb rendben találva, eltávoztak, mire Lukács rögtön irt Kossuthnak. Mi volt a levél tartalma, arról tudomásom nincsen, de következménye az volt, hogy *Lukács ezredes helyett Lánicz neveztetett ki tábornoknak.*“

Igy történt, hogy a tizenhárom aradi vértanú között Lukács helyét Lánicz töltötte be, vagyis, hogy Kossuth akaratán kívül Lukács életét mentette meg.

Lukács ezredes az osztrák tüzérségnél mint kapitány és tanár működött és tudományát nagyra becsülték. Ő volt az egyedüli magyar, a ki ily rangra fel tudott ott vergődni. Még ellenei,

az osztrák tüzérek is csak dicsérettel szóltak róla és sajnálták, hogy ily zseniális ember át-
lépett a honvédseregbe. Ő volt a magyar tüzér-
ségnek megteremtője és valódi lelke.

Mellőztetése Kossuth által szintén a deb-
reczeni „*női kamarilla*“ műve volt.

XVI.

Nagy Sándor tábornok megütközik az oroszokkal.

Görgey Vácznál megveretvén, seregével le-
hető gyorsasággal Debreczennek tartott. Nagy
Sándor dandárja, mint Görgey seregének egyik
szárnya, Debreczen alatt augusztus 2-án az oro-
szokkal ütközetbe bocsátkozván, megveretett és
Debreczenen keresztül Váradnak futott. Itt is,
mint a móri vesztett csatánál, Kossuth keze mű-
ködött. Nagy Sándornak ugyanis Görgey megha-
gyása szerint, csak az esetben lett volna szabad
csatába bocsátkoznia, ha utja Nagyvárad felé
elzáratik. A csata után a könnyenhivőket azzal
ámitották, hogy Görgey áruló, mert nem jött
segítségére Nagy Sándornak, pedig ha idejeko-
rán érkezik, megverik az oroszokat. Igen ám,
ha Paskievics herceg, ki Nagy-Létán szemben
állott Görgeyvel, reverzálist ad, hogy addig,
mig Görgey Nagy Sándornak segítségére siet, ki
nem mozdul helyéből! Így azonban, ha Görgey

megindul, követi őt az orosz sereg s már Debreczen alatt bekerítve az egész magyar hadsereget vagy tönkre teszi, vagy fegyverletételre kényszeríti.

Nagy-Létáról Görgey Aradra érkezvén, Vinga felé tartott, hogy a Temesvárról érkező Dembinszki seregeivel egyesülhessen. De már akkor későn volt.

Ez alkalommal is azzal vádolták Görgey tábornokot, hogy nem akart volna Dembinszki seregeivel egyesülni. Pedig Dembinszki volt a hibás, mert a kapott parancs szerint Szeged alól egyenesen Arad felé kellett volna vonulnia, de ő Temesvár alá ment. Gelich Richárd 48—49-iki honvéd vezérkari tiszti emlékirataiban az általam felhozottakat szintén megerősíti.

XVII.

Bém Dembinszkitől átveszi a parancsnokságot és megütözik.

Dembinszki Szeged alatt Haynau által megtámadtatván, rövid ellentállás után Temesvár felé huzódott, pedig Kossuth utasítása szerint Arad alá kellett volna vonulnia. Időközben ideérkezett Erdélyből Bém tábornok is és a csata megkezdésére szólította fel Dembinszkit, mire ez megkérdezte tőle, hogy mekkora csapatot hozott magával? Bém azonban egyedül jött — hisz

serege akkor már szét volt verve. Az egyharmaddal nagyobb erejű ellenséggel szemben tehát csatáról többé szó se lehetett. Bém azonban felelet helyett Dembinszkinék egy iratot nyújtott át, melyben Kossuth őt az országgyűlés tudta és beleegyezése nélkül az összes magyar hadseregek fővezérévé nevezte ki. Azzal átvette a parancsnokságot és megkezdte a csatát. Természetesen megveretett és serege végkép feloszlott.

A szerencsétlen kimenetelű ütközet után Kossuth kormányzói állásáról lemondva, Görgeyt ruházta fel a diktátorsággal, ő maga pedig titokban elhagyta az aradi várat s Lugos felé menekült. Onnan irt levelében távozását azzal indokolta, hogy Dembinszki szétvert seregének harczképtelenségéről meggyőződván, nem akart tanuja lenni annak, miként idegen kalandorok — értve Bémet és Dembinszkit — a sereget saját céljaikra felhasználják.

XVIII.

Kossuth menekül, Görgey Világoson a fegyvert lerakja.

Igy végződött tehát az annyi szép reményekhez fűzött szabadságharcunk.

Kossuth tovább menekült; Görgey pedig Világosnak tartott.

Voltak, kik Görgeyt árulással vádolták, de ezt érdekből tették, hogy általa saját bűnüket palástolják.

Aki a kimerült hadsereget Világosra érkezni látta, — a katonaság kiéhezetten, a lovassági lovak háta felsebzetten, a tüzérségi [lovak az éhség miatt megtizedelten — könnyen megérthette annak teljes harczképtelenségét.

Görgey továbbá csakis *feltétlenül* rakhatta le a fegyvert, mert az orosz sereg csupán ségedkezett az osztrák mellett és így Paskievics fővezérnek feltételeket se elfogadni, se megszabni nem állott jogában.

XIX.

Menekülésem.

A fegyverletétel után a tisztek kardjuk meghagyásával kocsin, a honvédek pedig gyalog, muszka fedezet alatt, indultak meg Kis-Jenőre, hol Görgey, utját Nagyváradra folytatandó, elbucszott bajtársaitól. Mielőtt kocsira ült, egy tábornok abbéli kérdésére: „*Testvér, hol látjuk viszont egymást?*“ — azt felelte: „*A vérpadon*“.

Amint másnap Zerindre érkeztünk, minden törzstiszt tiz forintot, a többi tiszt öt forint kék Almássy-féle bankjegyet kapott s fél napi pihenés végett beszállásoltattunk. Reggel falragaszok hir-

dették, hogy a honvédtisztek aznap délután két órakor Sarkadra induljanak, a polgári állásuk pedig négy órakor utlevéllel ellátva utazhatnak tetszésük szerint bárhova. Én tüstént polgári ruhát öltve magamra, vártam a menekülésre kedvező alkalmat; addig is tüzmeisteremmel (egy lengyel), ki el nem hagyott, elrejtőztünk és midőn az oroszok Zerindből kitakarodtak, utra keltünk s rablók által veszélyeztetett erdőkön keresztül Isten segélyével éjjeli tizenegy órakor szerencsésen Bajmok községbe érkeztünk. A világosi fegyverletétel híre oda még nem jutott el, elbeszélésem tehát fájdalmasan hatott a jelenlevőkre. Másnap délután Nagyvárad határán utitársam elhagyott. Egy orosz társzekerbe bujt, mely őt a városba vitte. Hogy mi történt vele, nem tudom. Soha többé ez életben nem találkoztunk.

Mínthogy Paskievics herczeg Nagyváradon ütötte fel főhadiszállását, csak úgy nyüzsgött a város az orosz ezredek különféle színű egyenruhás katonáitól. Lehetett látni kozákokot többfélét, cserkeszt, kirghiszt, mindannyian lovasok, nem különben a sorkatonaság ezredei közt több kapitulációt látott őrszakállos katonát, hat-hat lovas ütegeket, lőporkocsikat erős vaspléhből.

Az ideérkező honvédek reverzális mellett, hogy többé az osztrák ellen fegyvert nem fognak, a hazautazásra utlevelet kaptak, melyek ki-

osztásánál a császári biztos, *Szirmay* gróf igen humanusan beszélt velük, mi több, dicsérte őket vitézségükért, abbeli reményét fejezve ki, hogy háboru esetén a császáráért ép oly hőiesen fognak harcolni.

XX.

Orosz-magyar barátság.

A magyar és orosz közt nagy volt a barátság. Nyilvános helyeken egy asztalnál étkeztek, *de az osztrákkal a muszka se érintkezett.* Ennek igazolására álljon itt a következő szomorú véget ért eset. A „Fekete sas“ című vendéglőben egy asztalnál többen vacsoráztunk, köztünk orosz gyalogsági tisztek, úgy cserkeszek is, kik magukat a hunoktól származottaknak vallották. Nagyban folyt a poharazás, szólott a zene; egy cserkesztiszt „czárdászt“-t huzatott és úgy a czár, mint a magyar is éltetve lett. Egy másik asztalnál két lovassági orosz tiszt vacsorált. E közben bejött két osztrák tiszt és ugyanazon asztalhoz ültek. A két dsidas tiszt rögtön felkelt s magukkal hozván tányérjukat, a mi asztalunknál foglaltak helyet. Ez fokozta a mi cserkesz tisztünk jókedvét, ki újra „czárdászt“ rendelt. Kocintás és ezt követő tus közben cserkesz tisztünk lekapva fejéről medvebőrös sisakját, egy célzásal a két osztrák tiszt tányérjai közé dobta,

mire ezek fölpattanva a termet odahagyták. A botrány párbajjal végződött, melyben a cserkesz golyója egy osztrák tiszt halálát okozta.

XXII.

Görgey megkegyelmeztetik.

Görgey Nagy-Váradon való időzése alatt sétáit mindig egy orosz tiszt társaságában tette meg. Haynau ugyan kérte Görgey kiadatását, de Paskievics herczeg ezt megtagadta, sőt hozzátette: ha Görgey számára amnesztia nem érkezik, elviszi őt Oroszországba. Haynau tehát megküldötte a kívánt amnesztiát, melynek kihirdetésekor Paskievics tudatta Görgeyvel, hogy az orosz czár eszközölte ki számára Ő Felségénél az osztrák császárnál a kegyelmet. Mire Görgey kérdé: „*És testvéreimnek?*“ (értve a többi tábornokokat) — „Erre nézve majd később történik intézkedés“, volt Paskievics válasza.

Görgeyt azóta nem láttuk, mert belebbezés helyére, Klagenfurtba kísérték.

XXII.

Rulikovszky kivégeztetése.

Nagyváradon nem volt nap ujság nélkül. Igy ismét hire járt, hogy a halálra ítélt lengyel Rulikovszky, volt orosz kapitány, ki a ma-

gyarokhoz Vácznál átszökött, az óhitű temető közelében ki fog végeztetni. Bajtársunknak még egy istenhozzádót mondandó, a vesztőhely közelében vártuk a gyászmenetet. Egy csoport szuronyos orosz katonától környezve láttuk Rulikovszkyt rövidre nyírott szőke hajjal, hosszú begombolt köpenyben, a mint keresztbefont karokkal elszántan, sebes léptekben haladt előre. Kis vártatva fegyverropogás hallatszott s ő kiszenvedett.

Mély csend állott be, a szívünkben érzett fájdalom folytán.

A mende-monda szerint Rulikovszky törzstiszti, sőt tábornoki rangot viselt és hire járt, hogy rövid idő múlva a lengyelek mindannyian átszöknek, mi azonban nem következett be.

Nemkülönben hamis volt azon hír is, hogy Görgey tábornok Rulikovszkyt Világosnál az oroszoknak kiszolgáltatta volna, mert Rulikovszky Nagyváradon, egy Kőrös-utczai timár házában fogatott el.

XXIII.

A muszka sereg elhagyja Magyarországot.

Arad várának bevételével az orosz sereg feladatát befejezettnek tartván, visszaindult hazájába. A mint Paskievics elhagyta főhadiszállását,

az osztrák katonaság rögtön bevonult Nagyváradra, minek neszét véve, Aradra menekültem. Aradra levélileg egyre érkeztek badarnál-badarabb álhírek a Balkán-félszigetről; például, hogy Perczel Mór tábornok vezetése alatt a honvéd és török sereg egyesülten megverte az oroszokat. Továbbá kézről-kézre járt Kossuth orsovai bucsuztatója, mely később nyomtatásban is megjelent, de kihagyásával azon tételnek, melyben Kossuth ily káromkodást mond Görgeyre: *„Átkozott legyen azon emlő, mely neki (Görgeinek) életnedvet nyujtandó, el nem fonnyadott“*.

Látva Görgeyt mint az utolsó közhonvédet harcolni — például Bicskénél, Isaszegnél stb., ugyszintén Komárom alatt, hol sulyosan meg is sebesült, — s őt még is hazaárulónak bélyegezni, csakugyan rosszlelkűségnek vehető.

Klapka tábornok így szól emlékiratában: *„Magam is hozzá csatlakozom azok sordához, kik nyílt és férfias kijelentésükkel Görgeyt a hazadrulás szörnyű gyanujától tisztázni akarták. Ez alkalommal nyilvánított ítéletemet ma is változatlanul fenntartom.“*

¹ Hol Kossuth is jelen volt, hőstetteiért az egekig magasztalván Görgeyt.

XXIV.

A menekült honvédek főbbjei Viddin alatt áttérnek az izlám hitre. Vérhas-járvány a táborban.

A magyar hadsereg menekültjei Viddin alatt táboroztak. Ausztria, támogatva az orosz-tól, követelte kiadatásukat, mire nagy rémület támadt a táborban. Bátorításukra sehonnan egy árva szó se érkezett; de Konstantinápolyból, gróf *Andrássy* Gyula magyar követtől oly forma intést vettek, hogy a ki életét meg akarja menteni, térjen át a török vallásra. Bém, Stein, Guyon, Kmety tábornokok rangjuk meghagyásával tüstént áttértek. A fiatalabb tisztiek a szokásos rituális szertartásoknak is kénytelenítették magokat alávetni. Ezen kényszerállapot a külhatalmak erélyes közbenjárása folytán rövid idő múlva megszűntetvén, Kossuth bátorsága is visszatért s Bém basának levélben olyforma szemrehányást tett, hogy „keresztény vallását elhagyva s egy zsarnok szolgálatába lépve, lerombolta mindazt, mit eddig a szabadságért tett.“ Bém lobbanó természeténél fogva feleletében nem igen válogatta szavait. Kimélet nélkül kimondta, hogy a magyar szabadságharcz bukásának egyedüli okai Kossuth könnyenhivősege, parancsolni nem tudása, *de főképpen az, hogy nagy papucshős volt.*

E két levél másolatban a honvédtisztek soraiban kézről-kézre járt.

Természetes, hogy ezek után Bém és Kossuth közt örökre megszűnt minden további érintkezés.

A viddini tábornok még más csapás is érte. A járványos vérhas kiütvén, rakásra hulltak a szegény honvédek. Ők is megérdemelnének temetkezési helyükön egy állandó sirkövet emléküik megörökítésére. A betegség kiütését okozta a rossz élelem, de főleg az éjjeli takarók hiánya. Hiszen nem gondolt senki a honvédekkel. Egy nap mégis megjelent a táborban Kossuth leberetvált arczzal, — úgy nézett ki, mint egy angol — és kenetteljesen szólt: *„Vérzik szívem, látni, miként pusztulnak a magyarok, de nem segíthetek, mert minden pénzemet elrabolták“* stb. Együttal megnevezett két egyént, Szemere Bertalant és Hajnik Pált mint, tetteseket.¹

Erre később még visszatérek.

A mindenkitől elhagyatott honvédek csakis a Dunántulról várhattak vigaszt, onnan kellett jönnie a megmentőnek egy osztrák tábornok

¹ Szemere Bertalannak tudomására jutott Kossuthnak Viddinben tett s őt vérig sértő nyilatkozata, minek folytán, midőn Ivánka Zsigmond, mint menekült, Párisba érkezett és Kossuth neve szóba került, Szemere dühében ily kemény szavakat használt: *„Hol van az a kutya, hadd löjjem agyon“*!

személyében, kinek felszólítására kevés kivétellel valamennyien visszatértek édes hazájukba. Kossuth ennek hírére így nyilatkozott: „*Hadd pusztuljon a férgese.*“ Más szavakkal: a citrom ki van facsarva, dobjuk el!

XXV.

Sumlán „orgyilkosság“ (?) Kossuth ellen.

Kossuth irataiban két ízben hozza fel az ellene elkövetni szándékolt orgyilkosságot.

A mi a sumlai orgyilkosságot¹ illeti, több tanu elbeszélése, de főleg *Bárdy* erre vonatkozó kézírata folytán az annyira felfújt gyilkossági merénylet mesebeszédnek tűnik fel. Az eset a következő: Egy este Sumla egyik korcsmájában több horvát ember, övükben pisztolylyal s törrel, iddógált; társalgásuk időről-időre hevesebbé lett, olyannyira, hogy a Kossuth-név kiejtésénél fegyvereikhez kapkodtak. Bárdy, Kossuth egyik benfontese, ki beszédjüket nem értette, orgyilkosoknak tartván őket, legott Kossuthhoz sietett, hogy figyelmeztesse a veszélyre. Kossuth erre így felelt: „Hadd jöjjenek, engem készen találnak“.

¹ Az állítólagos orgyilkossági merényletet Kossuth arra használta fel, hogy magát egy valóságos gárdával körülvétesse. A „gárdisták“ többnyire törzstiszti rangot nyertek s parancsnokukká Asbóth ezredes neveztetett ki.

Azután a dolgot, úgy látszik, mégis fontolóra vevén, így folytatta: „tehát mit tegyünk?” Néhány arany átvétele után Bárdy megindult álmaikból felverni a magyarokat, hangoztatván, hogy a kormányzó élete veszélyben forog; ki azt megmenteni kész, kövesse őt. Vagy huszonötöd magával egy borivodában megbeszélték a további teendőket s meglehetősen mennyiségű ital elfogyasztása után Bárdy a rudakkal és botokkal felfegyverzett csapatot azon korcsma elé vezette, melyben a vélt gyilkosok megszállottak s kezdtek dőngetni az ajtókat. E zajra a horvátok felébredvén, a kerten keresztül sikerült az osztrák konzul lakására menekülniök. A magyarok utánuk iramodtak és követelték kiadatásukat, a mi megtagadtatván, erőszakkal akartak a konzul lakásába behatolni, mire a konzul vaktöltéssel többször közéjük lövetett. E puffogásokra a török őrjárat a konzul lakása felé sietett és a magyarok futásnak eredtek.

Volt másnap nagy lárma Sumla városában!

A konzul Konstantinápolyban panaszt emelt s a válasz megérkeztéig is a sumlai török basa a rend fentartásával Perczel Mór tábornokot bizta meg, ki által az őrnagytól lefelé minden honvéd, ugyszintén a magyar polgárok kivétel nélkül esti kilencz óra után lakásukon maradni napi parancsban köteleztettek.

Bárdy jónak látta Konstantinápolyon át Londonba vitorlázni, ott megírta és angolra fordította a senki által el nem hitt borzadalmas orgyilkossági történetet, melynek kiadatására lord Dudley Stuarthoz, a magyarok és lengyelek nagy pártfogójához fordult segélyért. Ez késznek nyilatkozott a nyomda-költségek fedezésére, azon feltétel alatt, ha Kossuth a történetek valódiságát aláírásával megerősíti. Ez azonban meg nem történvén, a dolog abban maradt.

A hivatalos vizsgálatból kiderült, hogy az orgyilkosoknak vélt horvátok jámbor disznókereskedők voltak.¹

XXVI.

Kossuth neje Sumlába érkezik.

Kossuth Majerhoffer őrnagyot bizta meg azaz, hogy az aradi szőlőhegyekben rejtőző nejét Sumlába kivigye. E közben Kossuth igen aggó-

¹ A Kossuth Lajos irataiban említett kiutáiai merénylet se egyéb ilyen hamis híresztelésnél. Ugyan is Makk és Gáál ezredesek és mások Kiutáiban tervezték azon szerencsétlen erdélyi pucst, melynek négy áldozata bitófán mult ki. Megakadályozandó ily további összeesküvéseket, a török kormány, az osztrákok megkeresése folytán, Kiutáit körülzároltatta s a menekültekkel ezentul csakis az ottani török biztos jelenlétében lehetett érintkezni. Ezen elővigyázati rendszabályokat Kossuth emberei úgy tüntették fel, mintha azok egy Kossuth ellen elkövetni szándékolt orgyilkosság megakadályozására alkalmaztattak volna.

Kiutáiról szólva, legyen megemlítve az osztrák konzul láto-

dott neje sorsa fölött. Folyton rémképeket látott, s attól tartott, hogy ha az osztrákok nejét hatalmukba keritik, vérpadra hurczolják. Egy napon végre hire jött, hogy Kossuth neje, ki Szerbián át menekült, biztonságban van. Szerencsére addig is akadt egy bájos, kellemdus, jószívü hölgy — egy lengyel kapitány neje — ki minden idejét Kossuth Lajos vigasztalásának szentelte. A pásztoróráknak vetette végüket azon tudósítás, hogy Kossuthné Sumla felé közeledik. A volt kormányzó „testőrei“ kíséretében eléje sietett. A találkozás szivet megrázó jelenet volt. Miután ugyanis Kossuth nejét számtalanszor keblére szoritá, végre leborult lábaihoz s térdeit átkulcsolva rebegette: „Óh te nő, mennyit szenvedtél, csak azért, hogy én vagyok a férjed“. Azután mindketten örömtől sugárzó arczczal kocsiba szállva, Sumlába hajtattak.

gatása Mészáros Lázár honvéd tábornoknál és gróf Batthyány Kázmér volt miniszternél. A konzul a török biztos kíséretében először is Mészáros Lázár tábornokot kereste fel. Bemutatás után a konzul elmondá, hogy Radeeczky marsall megbízásából a tábornoknak Milánóban eladott lovainak árát hozta meg. Mivel a konzul a tábornokot folyton csak „ezredes“-nek czimezte, Mészáros Lázár megjegyzé, hogy őt V. Ferdinand osztrák császár és magyar király nevezte ki tábornoknak; ha nem akarja úgy czimezni, szólítsa egyszerűen Mészáros Lázárnak; lülönben a pénzt köszönettel átvette.

Innen mindketten gróf Batthyányhoz mentek, kit íróasztalánál találtak. Batthyányi eléjük sietett és kezét nyújtott a biztosnak. Következett a konzul bemutatása, mire Batthyányi egy szót se szólva, megfordult és kiment.

A török biztos megfogta a konzul kezét, mondván: „Gyere menjünk innen, ez nem barátod.“

XXVII.

**A sorozás elől való menekülésem Debreczenbe.
Kuprianoff orosz tábornok afférje.**

Haynau 1849 végén kiadta a parancsot, hogy a komáromi kapituláns tiszték kivételével az összes honvédek, tekintet nélkül arra, van-e védlevelük, vagy nincs, sorozás alá vétessenek.

A sorozást Nagy-Váradon maga Braunhofer tábornok vezette a legnagyobb szigorral; miről értesülve, jónak láttam Nagy-Váradnak, hová időközben Aradról visszatértem volt, istenhozzádot mondani és Debreczenbe menekülni.

Most vette csak igazán kezdetét bolygó életem.

Debreczenben honvéd időből elegendő ismerőseim voltak, kiknél menhelyre találtam; de főleg az akkori kerületi főnök, *Uray* nagylelkűsége védte meg a honvédeket minden zaklatástól.

Ottlétem alatt Kuprianoff orosz tábornok és a katonaórházi közt pikáns eset adta elő magát. Az orosz főtiszt a debreczeni csatában súlyosan megsebesülve, kórházba került, ahol egyik lábát levágták s teljes felépüléséig az orosz sereg távozása után is vissza kellett maradnia. A kórházból kijövet, hogy még egy utolsó vig est töltsön Magyarországon, elment egy vendéglőbe, ahol egyes-egyedül külön asztalnál vacsorázott

és erős borokat ivott, miközben jó régi magyar nótákat húzatott magának. Az idő éjjél után járván, a zene hallatára katonai őrjárat jelent meg a vendéglőben és beszüntetni parancsolá a zenét. A mulatozó két mankójára támaszkodva az őrjárat elé lépett és „*Jobbra át!*“-ot vezényelt. Az őrjárat ugyan eltávozott, de rövid idő múlva egy tiszt vezetése alatt visszatérvén, az előbbi jelenet ismétlődött. Az orosz tiszt csonkitott lábára mutatva, így szólt németül: »Ezt értetek vesztettem el s ennyi szenvedés után se engeditek a mai estét mulatságban tölthetnem?“ Erre az őrjáratot vezető tiszt tisztelgett s távozott, ő pedig tovább mulatott.

Volt másnap hadd el hadd. A cigányok mindannyian börtönbe kerültek.

Igy mult el egyik nap a másik után. Megjött a farsang, ismét tánczra kerekedtek a lányok. Akkor húzták azt a nótát: „Lányok lányok, tánczoljatok, hisz“ stb. A dal kezdete vig, de gondolva a vers többi részére, melyben a mártirhalált szenvedett *Szacs vay* Imre neve is előfordult, az ember elszomorodik. Szacs vay volt fogalmazója mint országgyűlési jegyző, a Habsburg-ház detronizálást tartalmazott iratnak.

Tehát: „Lányok, lányok tánczoljatok!“

XXVIII.

Menekülésem Svájcba, onnan Amerikába.

Mielőtt elhatároztam volna rá magamat, hogy Európát elhagyjam, megkísérlék három rendbeli menekülést és megkíséreltem a külföldre jutást.

Először Oláhországba szándékoztam menni és Mehádián az átszökésre már minden elő volt készítve, de utolsó pillanatban lebeszéltek. Vállalatomat — az oroszokra utalva — olyannak tartották, mintha akár a toronyból leugranám. — Később, — az 1850. év végén — midőn Hessen-Kassel felett háboru volt kitörőben Ausztria és Poroszország közt, ide akartam átszökni, de ezen tervem is dugába dőlt, miként látni fogjuk — szerencsémre. Ama volt honvédek ugyanis, a kik az osztrák seregből ez alkalommal átszöktek, a barátságos viszony helyreállta után kiszolgáltattak s mindannyian száz bottítésben részesültek. A harmadik szökési tervem Svájcba irányult. Első sorban külföldi utlevélre volt szükség. Egy hamisított utlevéllel ellátva, mint pinceszér, tiroli hangzású név alatt az 1851-ik év tavaszán, hol gyalog, hol gyorskocsin vagy postataligán : Csornán, Sopronon, Bécsujhelyen s a Semeringen át Stájerországnak s onnan Tirolnak vevén utamat, Malsz helységéből egy kalauz kíséretében szerencsésen

Svájcz földjére jutottam. Egy heti gyaloglás után a Julier-havasokon keresztül Churba, Graubünden Canton fővárosába s innen néhány napi pihenés után *Bernbe* érkeztem. E város akkoriban gyűlőhelye volt a különböző nemzetiségű menekülteknek. Köztük lehetett látni Miroszlavszki tábornokot és *Türr* István ezredest, mindkettőt a baden-badeni felkelő seregből.

A külhatalmak a menekülteknek Svájczból való eltávolítását követelvén, csapatonként (tizen, huszan) szállítottak azok a francia határig, onnan Havreba és így tovább hajón Amerikába.

A francia kormány a menekültekkel eleinte mint tolonczokkal bánt el, de később *Türr* ezredesnek a francia kormányhoz benyújtott kérvénye folytán emberségesebben járt el velük; kocsikon szállította, vendéglőkben szállásoltatta el őket, egész Havreig. Mindezen kiadást, az amerikai szállítási költséget is, a francia kormány fedezte.

Én is elhatároztam magamat az Amerikába való kivándorlásra. Azon gondolatnál, hogy hazámat tán örökre el kell hagynom, szívem összeszorult s ha büntetlenül visszatérhetek, egy perczig sem haboztam volna a nagy utat ismét akár gyalog is megtenni. A koczka el lévén vetve, Havreban egy három árboczos vitorlás hajóra szálltam. Vagy hatszáz kivándorló, köztük

tizenkét menekült, a harmadik és negyedik osztályban helyeztettünk el. Kinek-kinek három óra elegendő ételmezt kellett hoznia s magának a hajón főznie. Viharoktól látogatott nyomorúságos utazásunk második hónapjának végén a hajón kiütött a fekete, hollandi himlő. A betegek elkülönítéséről szó sem lehetett; csupán hogy egyik beteg a másikat ne lássa, közéjük két deszkát szegeztek. Ivek telnének meg annak leírásával, a mit e hajón az utasok szenvedtek. Ilyen vitorlás hajón utazhatott, a kitől ezen mondat eéed: „Ki nem tud imádkozni, menjen a tengerre, megtanul ott.“ Végre tizenegyheti vitorlás után New-Yorkba érkeztünk. Vagyonom néhány fillérből állván, az isteni gondviselésre bízam további sorsomat.

XXIX.

Szomorú helyzetem Amerikában.

Amerika szabad földjén senki által se támogatva, csakis fizikai erőmre voltam utalva. Ámde beteges állapotomat mindjárt leolvasva arczomról, ha napszámba kívántam is menni, nem fogadtak fel. Mit volt mit tenni?

Már Svájcban járt hire, hogy a magyar menekültek az éjszakamerikai Egyesült-Államok kormányától gyarmatosításra földet fognak kapni. De ez csupán a komáromi kapitulánsokra szól,

a kik azonban jobbnak látták a kolonizációra befolyt pénzeket maguk közt felosztani, mire azután a nagy Amerika széles földjén mindenféle elszéledtek. Kivételt csak *Ujházy* képezett, aki hatod-magával hive maradt ideájának és elment Jova-statusba kolonizálni.

Nem volt tehát a magyar menekültnek Amerikában kihez fordulnia. Sok viszontagság után végre egy függönyfestő-gyárban találtam foglalkozást és miután a rajzban és virág-festésben némi jártassággal bírtam, nem sokára heti keresetem három dollárra rugott.

Igy folyt az idő, míg egyszerre csak hire terjedt, hogy a Kiutáhiába bellebbezett magyarok, élükön Kossuthal, Amerikába fognak jönni. Öröm szállta meg az Európában és Ázsiában szétszórt magyar menekültek keblét, kik valamennyien Amerikába igyekeztek jönni, azon reményben, hogy Kossuth egy magyar telepítvényt alakítva, szomorú sorsukon segíteni fog. Hisz a magyar emigráció valamennyi más nemzetiségű menekültek közt Amerikában a legelhagyatottabb volt. Olasz, francia és német emigránsoknak egyleteik voltak; mi magyarok még azt is nélkülöztük. Ennek daczára a manőver: a magyar menekülteket Európától eltávolítani, folyt mindvégig és akkor se szűnt meg, midőn Kossuth már New-Yorkban időzött. Erről azonban majd később.

XXX.

**A kubai expedíció áldozatai, köztük Prágai
48—49-es honvédezeredes.**

1851. szeptember hó egyik napján New-York utcáin nagy izgatottság uralkodott. „Vér! Vér!“ kiáltások hangzottak mindenfelől. Oka az volt, hogy Havannában, Kuba szigetén, Kritenden ezredes és hatvan amerikai polgár a spanyolok által kivégeztetett. Veres plakátok hirdették városszerte a gyilkos eseményt és egyuttal felhívást intéztek a néphez, hogy az amerikai polgárok kiontott véreért bosszút álljon.

Az Egyesült-Államok kormánya mielőbb véget vetendő a forrongásnak, proklamációt bocsájtott ki, mely szerint Washington törvényei a más államok belügyeibe való minden beavatkozást tiltják. Így a kedélyek lassanként ismét lecsillapodtak s a dolog diplomáciai uton nyert végleges elintézését.

Bajtársaimmal együtt megdöbbenéssel értesültem róla, hogy Prágai ezredes, volt komáromi törzstiszt is ott lelte halálát, de nem a veszthelyen, hanem a csatatéren. A hatvan halálra ítélt, spanyol szokás szerint, hátra kötött kézzel letérdeltetett s mindegyik katona háta mögé fegyveres katona rendeltetett, ki az adott jelre őt lelőtte. Parancsnokuk, Kritenden ezredes vonako-

dott letérdelni, mondván: „Én ellenségeimnek, mint mindenkor, úgy e pillanatban is állva akarok szemeik közé nézni.“ Ugy is történt. Előlről és állva lövetett agyon. Havannának kreol lakosai embertelenségükben annyira mentek, hogy a kivégzettek lábaira kötelet kötve, tetemeiket az utczák kövezetén végighurczolták. Lopez tábornok, az expedíció vezére, ugyan a hegyek közé menekült, de az élelem hiánya és a gyakori zivatarok kényteleníték menhelyét elhagyni. Mint-hogy fejére magas jutalomdíj volt kitűzve, egy szegény ember kunyhójába ment és ráparancsolt, hogy őt a hatóságnál jelentse fel. A haditörvényszék Lopez-t „garot“ általi halálra ítélte és Havannában, *olvasóval kezében*, végeztetett ki. Hogy Prágain kívül több magyar nem vett részt a kubai expedícióban, annak tulajdonítandó, hogy Törökhonból a menekültek később jöttek Amerikába. Ha Lopez tábornoknak sikerül magát tartania, egy második expedíció, többnyire magyarok, így Becsey őrnagy,¹ Bém volt segédtsíjtje,

¹ Becsey őrnagytól Petőfi Sándor halálára vonatkozó következő adatokat tudtam meg. Petőfi a segesvári csata előtt a csatárláncz közelében járt, hogy szokása szerint harezra buzdítsa a katonákat. Bém előre sejtven a veszélyt, megüzente Petőfinek, űlne lóra. Petőfi azonban sima nyergen lovagolni nem tudván, e tanácsot nem fogadta meg, s midőn az orosz lovasság a csatárlánczot áttörte — szemtanuk állítása szerint — Petőfit egy kozák lándzsájával leszurta.

a két Csomortányi, Mihalóczy, Koszta Márton kapitányok stb. indult volna Kuba szigetére. Kosztát, aki földim volt, hasztalan igyekeztem lebeszélni. „Mindegy, felelé, akár itt Amerikában éhen, akár ott egy golyó által meghalni.“ Abbeli biztatásomra, hogy majd segítve lesz rajtunk, mihelyt Kossuth Amerikába jön, Koszta ennyit felelt röviden: „Mi, akik együtt voltunk vele Törökországban, másképp ismerjük őt.“ Ily két-ségbeejtő szavakat lehetett hallani, mert hiszen akiknek kötelességük lett volna a menekültek sorsa fölött örködni, csakis önmagukra gondoltak. Pedig nem elegendő ám csak szüntelen hangoztatni a frázist: „hazám, édes hazám!“ Ezt az „édes hazát“ a külföldön éppen a menekültek képviselték.

Koszta Márton honvédkapitánynyal a krími háboru alkalmával Szmirnában való időzése alatt a következő eset történt: Az osztrák konzul megkeresésére a szmirnai rendőrség elfogatta Kosztát és mint foglyot az osztrák hadigőzösre kísérte. Az amerikai konzul tiltakozott Kosztának mint amerikai polgárnak elfogatása ellen és azonnal való kiadatását követelte, sőt az ott állomásozó amerikai hadigőzös már támadó állásba is helyezkedett, mire Koszta szabadon bocsájtatott. Koszta kapitány később visszatért Amerikába, hol néhány év múlva meghalt.

XXXI.

A Kiutáhiába belebbezett magyar menekültek felszabadítása.

Hála Franciaország, Anglia és Amerika közbenjárásának, a Kiutáhiában belebbezett Kossuth Lajos a többi menekültekkel együtt felszabadulván, kiki tetszése szerint letelepedhetett bárhol. A többség Kossuthtal késznek nyilatkozott Amerikába kivándorolni. Ennél fogva Kossuth *a gárdájával* és néhány polgári és katonai állásu egyén kíséretében az amerikai kormány által rendelkezésükre bocsátott „Mississippi“ hadigőzösön Kis-Ázsiát elhagyták. Az európai középtengerre kiérve, Kossuth azon kívánságára: hogy előbb Franciaországot és Angliát szeretné beutazni, a hadigőzös kapitánya *Marseille* alatt horgonyt vetett. Azonban Napoleon, a köztársaság elnöke, Kossuth ebbeli tervét meghiusítandó, az amerikai hadigőzöst a francia partoktól rögtön eltávolította. Kossuth, hogy még is Londonba juthasson, Gibráltárnál az amerikai hadigőzöst egy angol személyszállító hajóval cserélte fel. A többi menekült pedig Perczel Miklós és Asbóth ezredesek, valamint Berzenczey volt követ mint Kossuth képviselőinek vezetése alatt folytatta utját Amerikába. — Megérkezvén New-Yorkba, a város hatósága üdvözölte a megmenekülteket. Lehettek

vagy harminczöten s mint a város vendégei az „*Irving Hotelben*“ szállásoltattak el. Az amerikai nép rendkívül kíváncsi természeténél fogva tömegesen jelentkezett a szállodában, hogy láthassa a szabadságharcz ama férfait, kikről az amerikai lapok annyi hőstettet jegyeztek fel. Minthogy a magyarok közül csupán Berzenczey beszélt angolul, az aranyos egyenruhás gárdistákat sorrendben ő mutatta be ily szavakkal: „Mayor N. N.“ (őrnagy), „Captain N. N.“ (kapitány) stb. Egy ily bemutatásnál egyszer mi is jelen voltunk néhányan, kik mint munkások nem épen szaloniasan voltunk felöltözve, ennélfogva mellőztettünk; pedig talán megérdemeltük volna, hogy reánk mutatva mondják: „Ezek is magyarok“. Hisz köztünk nem egy mint tiszt, de a többi is fegyverrel kezében küzdött a csatatéren, nem úgy mint a gárda, melynek legtöbbször, mint Törökországba kiszorult volt nemzetőr, Kossuth nevezte ki utólagosan ezredesekké, őrnagyokká stb. Mivel Kossuth a „Mississippi“ hadigőzöst Gibráltárnál elhagyta, az amerikai lapok, főleg a „New-York Herald“, neheztelő és az amerikai kormányt korholó nyilatkozatokat tett közzé. Így például főlhányta, hogy: a „Mississippi“ hadigőzös hónapokon át vesztegelt a kisázsiai partokon a végből, hogy a magyar menekülteket, Kossuth kívánsága szerint, Amerikába szállítsa és mit tett

az exkormányzó?! Már Marseille-nél ki akart kötni s kevésbe mult, hogy konfliktusba nem hozta a hajót a francia kormányval; Gibráltárnál azután odahagyva a „Missisippit“, Londonba vitorlázott, talán hogy megköszönje Palmerstonnak, a miért a világozi fegyverletétel után az osztrák nagykövetnek gratulált? — Nem lett volna célszerűbb, ha hadigözösünk a Kaliforniába kívándorolt, de reményeikben csalódott, saját honfitársainkat szállítja haza?...

Tekintsünk most tul az Oczeánon, mit tesz Kossuth Angliában?

XXXII.

Kossuth Angolhonban.

KossuthSouthamptonban partra szállva, onnan Londonba utazott, hol az angol néphez intézett beszédjében fejtegette, hogy a magyar népnek is olyan alkotmányt kívánt volna adni, mint a milyen az angoloké.

Kossuth ezen frázisa eszünkbe juttatja Heinét, ki, midőn egy reggel barátai hozzá berohantak azzal, hogy keljen fel, Párisban kikiáltatott a respublika — ágyában felülve, szemeit dörzsölte, azután körül nézett, mondván: „De hol vannak a republikánusok?“

Kossuthhoz Londonban a magyar menekül-

tek tisztelegni menvén, történt, hogy Vetter tábornok két ízben járt ott, a nélkül, hogy bebozósítást nyert volna, mert a női kamarilla ismét felüté fejét. Vetter tehát igen panaszos levelet intézett Kossuthhoz s így végre mégis fogadtott. — Klapka tábornok is megjelent nála. A viszontlátás igen merev volt, de annál hevesebb a társalgás. Kossuth szemére vetette Klapkának, hogy Komárom vára feladásánál mit sem törődve hazájával, csakis önmagára gondolt. Klapka haragosan vágott vissza: „Könnyű most beszélni annak, aki akkoriban elmenekült a veszély elől!”

Mint hogy Kossuth minden beszédjéből az „én” meg „én” diktátori szavak szinte kirittak, a londoni és párisi magyar emigráció előkelő tagjai, köztük volt miniszterek és tábornokok, ki nyilatkoztatták, hogy Kossuth Lajosnak, kormányzó állásáról leköszönvén, mint magán embernek nem áll jogában a haza nevében beszélni és működni.

Kossuth ellátogatott a vidéki angol városokba is. Manchester gyárvárosban például a népet akként haranguirozta, hogy ő Magyarországon *a pápai hierarchiát* akarta megtörni, mit lelkesedéssel fogadtak a város amúgy is anglikánus, szabadkőműves és zsidó lakosai.

Pedig Kossuth Lajos 1848-ban e kérdést szőnyegre se merte hozni. Hiszen láttuk, hogy

már a szándékolt zsidó-emancipáció is kraválokat okozott. Hogy a „veres tollasok“ és „gyémántosok“ az egyházi javadalmakat birtokukba keríteni vágytak, az kétséget nem szenved.

Az angol nép a magyar emigráció szomorú helyzetén némileg segitendő, az egész országban „penny“-gyűjtést akart rendezni, ámde Kossuth büszke spanyolként visszautasítá a „koldus adományt.“ Ennélfogva a magyar emigráció továbbra is nyomorban maradt. Pedig ily „penny“ adakozásokból befolyt összegek olykor a millió forintot is meghaladták.

XXXIII.

Kossuth érkezése New-Yorkba.

New-York városa utczáin nagy falragaszok hirdették, hogy Kossuth Lajos és neje, gróf Bethlen Gergely ezredes, fejedelmi sarjadék, Pulszky Ferencz stb. kíséretében legközelebb oda érkeznek.¹ E hír nagy örömet keltett a magyar emigrációban s az amerikai nép várva-várta láthatni a második „Washington“ s nagy készüléket tett fogadására. Hogy mi magyarok is kitegyünk magunkért, gondoskodtunk zenéről,

¹ Ugyanezen falragasz mellett pedig egy másik hirdetés jelezte Lola-Montez grófné megérkezését, aki élményeiről felolvasást fog tartani. Ezen Bajorországban egykor nagy szerepet játszó grófné Londonból Kossuthtal érkezett meg az ujvilágba.

nemzeti színű zászlóról, kokárdákról, nemkülönben magyar kalapokról is, s e kiadásokat *nap-szám által keresett filléreinkből* fedeztük. Engem biztak meg azzal, hogy Kossuthot a magyarok nevében üdvözljem. Az ünnepet nagyban emelte a verőfényes szép deczemberi idő. Irántunk való rokonszenvből nem egy amerikai magyar kalapot tett fel és ha bajusza nem volt, ragasztott magának. Ágyuk dörgése jelezte, hogy a hajó, melyen a városi küldöttség Kossuthal érkezik, elhagyta a vesztegzárt. Több száz amerikai egylet zászlókkal várta az ünnepies menetet. A hajó egy városi erőd közelében kötött ki, melynek őrsége adta meg Kossuthnak az első tisztelgést. Ezután szünni nem akaró ágyu-lövések közt megindult a menet a városba, hol a városi tanács élén a polgármester üdvözölte Kossuthot, ki egy emelvényre lépve, a szuverén néphez megkezdé beszédét, de azt a szakadatlan üdvözlő kiáltások miatt nem folytathatta. Ha a zaj egy perczre csillapult és Kossuth ismét beszélni kívánt, ismétlődött a zshivaj. Kossuth, hogy e kinos jelenetnek végét vessen, leszállt a tribünről és a polgármesterrel négyes fogatu hintón megindult a körutra. A hintót jobbról-balról szürke paripákon aranyos áttilában kísérte a magyar gárda, utána elsőnek jöttünk mi magyarok, továbbá a különféle egyletek stb. Az utczákon óriási nép-

tömeg; a házak drága szőnyegekkel és szövetekkel feldiszitve, az ablakok zsúfolva nőkkel, virágokat szórva és kendőiket lobogtatva. Szóval a város örömmámorban úszott. Nem tekintve a közbejött háborítást, e diadalut minden általam eddig látott fejedelmi fogadtatást nagyban felülmúlt. Az amerikai nép ugyanis Kossuthban egy második Washington-t vélt látni, mert valahányszor a magyarok fővezére, Görgey tábornok, csatát nyert, mindannyiszor Amerikába az a hír érkezett, hogy Kossuth itt meg ott megverte az ellenséget.

XXXIV.

Kossuth megakadályozott beszédje az amerikai hirlapokban.

Kossuth megakadályozott beszédje az amerikai lapokban megjelenvén, annak bevezetésében kijelenté, hogy nem azért tette meg a fáradságos utat Amerikába, hogy őt a város utczáin fel és alá mutogassák, hanem azért jött, hogy pénzt gyűjtsön, melynek segélyével Magyarországot ismét szabaddá tegye. Beszédjében többször fordult elő e tétel: *„Én semmivé tehettem volna az osztrákot, de a jogútról letérni nem akartam.”* — Semmivé tehetete volna az osztrákot? Igen ám, ha a győztes magyar hadsereg Komárom

vára felszabadítása után rögtön Bécsnek tart, nem pedig, hogy Buda vára ostromlásával felesérelte el a drága időt! — Azon frázisánál pedig: hogy „a jogútról letérni nem akartam“, felmerül a kérdés: vajjon jogos volt-e Debreczenben a Habsburg-házat trónvesztettnek nyilváníttatnia?

Kossuth beszédjében a reszpublikáról is szól, mert meggyőződése szerint a nép csak olyan kormányrendszer alatt lehet boldog, a milyen az amerikai s amilyenre hazájában ő is törekedett. — Hát akkor hol maradt az általa Londonban feldicsért angol alkotmány?

XXXV.

Kossuth fogadja a küldöttségeket.

Nagy volt száma azoknak, kik Kossuthot látni eljöttek, s minthogy ő eléggé érthetőleg kijelentette, hogy csak is pénzre van szüksége, a tisztelgők, jobban mondva megbámulók, a dollárokról se feledkeztek meg. Aki Kossuthhoz beakart jutni, annak előbb a gárdánál kellett magát bejelentenie. Ezen czeremónia nem egy mosolyt esalt ki az amerikaiak ajkairól, hisz az ő elnökük minden kíséret nélkül jár és kél, míg Kossuth még a folyosón keresztül is gárdistákkal kísérteti magát.

Hogy ki, mikor és hány órakor lesz be-

bocsájtva, azt az ajtó mellett kifüggesztett tábla jelezte. A szokásos kézszorítás és üdvözlés után a küldöttség egyik tagja egy zöld posztóval be-
terített asztalhoz lépett és a rajta levő ezüstös tálczára letette papir dollárjait. — Volt rá eset, hogy száz, kétszáz dolláros *hamis bankjegyeket* is hagytak ott, a mit Kossuth nem felejtett el nyilvánosságra hozni. A legtöbbet adományozó Jenny nevű kalapgyáros ezer dollárt adott. Mint-hogy a Kossuth-kalapok csakis nála voltak kap-
hatók s azoknak viselete divattá vált, Jenny kalapos megtalálta ezuttal is számadását.

XXXVI.

Kossuth fogadja a magyar menekülteket.

Tíz napi várakozás után reánk magyarokra is ránk került a sor, hogy Kossuthot lakásán üdvözölhessük.

Midőn az „Irving“ hotel elfogadó termébe beléptünk, egyszerre nagy ropogás hallatszott, a padló alattunk inogni kezdett, mire mintegy vezényszóra igyekeztünk kifelé. Azután várunk kellett, míg a földszinti helyiségben a termet gerendákkal alá nem támasztották.

Bár akkor szakadtam volna alá, eltemetve örökre, *még meg nem ingatva hitemben, meg nem csálatva reményemben!*

Rövid idő múlva belépett Kossuth a mellékajton *sárga* frakkban és *fekete* nadrágban. Az éljének elhangzása után, mint a magyar küldöttség szónoka, a következő szavakat intéztem hozzá: „Igen tisztelt polgártárs! A Mindenható örködött feletted és meghallgatta imáinkat, hogy ott, hol Tököly és Rákóczy, a szabadság bajnokai, örök álmukat aluszszák, hiúsuljanak meg az ellened szőtt ármányok. Hála Istennek! te mentve és szabad vagy! — Csak azon kéréssel járulunk hozzád, hogy a szabadság szent zászlója alatt győzni vagy halni mielőbb vezess vissza édes hazánkba.“ — Mire Kossuth ekként válaszolt: „Azt hiszem, hogy önök követnének, ha a csata itt, Amerikában folyna, de nekem messze a tengeren túl Európában lesznek végzendőim és arra önök veszvék. Nem megmondtam még Törökországban, hogy hazájoktól annyira el ne távozzanak.¹ Nekem jelenleg inkább fegyverre, mint emberre van szükségem, mert ember Európában is van elég, csak fegyver legyen. Hanem ha hazámat szabaddá teendem, első gondom lesz önöket átszállíttatni. — *Én kormányzója vagyok Magyar-*

¹ Kossuth e szavai ellenkeznek a tényállással, hiszen ő maga volt indítványozója az Amerikába való utazásnak, midőn elfogadta a „Mississippi“ hadigőzöst, hogy őt és a többi internáltat Amerikába átszállítsa. Világosan kitűnik tehát, hogy Kossuth ezen beszédjének célja az volt, hogy az Amerikába szerencsésen átszállított magyar emigránsokat lerázza nyakáról.

országának, engem a nép tett azzá, csak a nép veendheti el tőlem e jogot és elleneim úgy vigyázzanak, hogy vagy engem tiporjanak le, vagy én zúzandom őket össze! Amerika azon föld, mely munkát ad a dolgozni akaróknak, ellenben éhenhalást a henyélőknek. — Mielőtt Amerikát elhagynám, önöket még egyszer egybe fogom hívni.“

Azzal megfordult és termeibe vonult. Mi pedig szótlánul, siri csendben hagytuk oda a szerencsétlen elfogadó termet. A folyosóra kiérve Kozta Marci bajtársam így szólt hozzám: „Hát most is fentartod előbbi véleményedet?“ — Egy másik honvéd pedig így jajdult fel: „Száz botot kaptam, mert 1851-ben átszöktem a poroszokhoz, de azért másodszer is odahagytam az oszt-rákot s kimenekültem Amerikába, hogy innen hazámnak, ha reám szükség lesz, szolgálatára siessek, és ime mily kesertűen csalódtam!“

Fogadtatásunk alkalmával meglepetéssel láttam Kossuth közelébe Ilni Hajnik Pált, ama két férfi egyikét, kiket Kossuth Widdinben pénze ellopásával vádolt, pedig az volt Amerikában legmeghittebb embere.

Ezen rejtély megoldása, úgy hiszem, nem volna nehéz feladat.

Hogy én Kossuth üdvözlésénél a *kormányzó* címet mellőztem, oka főképp azon körülmény

volt, hogy Amerikában az *ex-czimeket* használni nevetséges dolognak tartatik. Különben egy lengyel tanár, ki az 1831-iki lengyel forradalom után Magyarhonba menekülve megtanult magyarul és később kivándorolt Amerikába, szintén azt tanácsolta, hogy csak *polgártársnak* cimezzem Kossuthot. Ezen lengyel tanár, midőn Kossuthnál tisztelgett, Kossuthnének is bemutatott. Nem csókolt kezét, hanem amerikai szokás szerint azt megszorította. Egyszersmind felajánlotta szolgálataát, de az nem vétetett igénybe, mert már modora, mi több, görnyedt, alacsony személye visszatetszést szült a női kamarillánál. — Ugy járt a bemutatásnál *Görgey* Arthur tábornok is. Minthogy Kossuthné előtt egyszerűen csak meghajtotta magát, távozása után így szólt Kossuthné férjéhez: „Ez az ember nekem nem tetszik, ez téged a vérpadra hurczoltat“.

Az előbb említett lengyel tanár körülbelül tiz év előtt Amerikában elhalálozván, végrendeletében meghagyta, hogy egy bizonyos ládában elzárt irományok a magyar Akadémiának adassanak át. A láda, miként azt a lapok hozták, meg is érkezett Budapestre, de az iratok felől a nyilvánosság elé mi se került s nekem jogom van hinni, hogy iratai Magyar- és Lengyelországra, valamint Kossuth amerikai működésére vonatkozó igen fontos dolgokat tartalmaztak.

XXXVII.

Kossuth Washingtonban.

Kossuth Lajos a washingtoni Capitoliumban hivatalosan nem fogadtatott, csak a látszat megóvása végett a város polgársága hívta és vendégelte meg őt. Hogy Kossuth a Capitoliumba még is bejuthasson, a yanke-furfang kieszelte, hogy érkezésekor a szenátus két háza majd be-rekeszti ülését és társalgási körré alakul át. Így is történt. Midőn Kossuth a Capitolium várótermében a háznagynál bemutatkozott, mindkét elnök felfüggesztette az ülést s Webster államtitkár kíséretében Kossuthot bevezették az üléstermekbe, hol ez alkalomra az észak-amerikai Egyesült-Államok elnöke, Filmore is megjelent, mire Webster bemutatta neki Kossuthot, mint Magyarország kormányzóját. De szintén csak magánkörben, nem pedig hivatalosan. Azután a szenátorokkal és képviselőkkel, a szokásos kézsorítások mellett véghezment kölesönös bemutatás után, kezdetét vette a politikai eszmecsere az intervenczió és nonintervenczió kérdése felett. Kossuth ugyanis arra kérte Filmoret, hogy azon esetre, ha Magyarországból újabb forradalom törne ki és bármely külhatalom Ausztriát erővel támogatná, Amerika ez ellen óvást emeljen. Filmore amerikai hidegvérűségével figyelmeztette

Kossuthot, hogy vegye tekintetbe a távolságot. Amerika és Magyarország között s hozzátette, hogy az észak-amerikai köztársaság rokonszenvez nemcsak a magyar, de minden más szabadságot óhajtó nemzettel is, de európai ügyekbe beavatkozni Washington törvényei tiltják. Avval befejeződött minden további társalgás.

A Capitoliumban történeteket közölték az amerikai lapok is és pedig Kossuth személyére nézve nem épen hizelgő módon. Szemére lobbantották, hogy „gentlemanhoz nem illően viselte magát a köztársaság elnökével szemben, hogy igen izgatott volt, fennhangon beszélt és mindkét kezével hadonázott.“

XXXVIII.

Londoni magyar menekültek érkezése New-Yorkba.

Az Angliában visszamaradt magyarok értesülvén azon lelkes fogadtatásról, melyben Kossuth New-Yorkban részesült, szintén Amerikába készültek, mire báró Kemény, a londoni magyar emigráció elnöke, Kossuth utasítása folytán, husz dollár felajánlása mellett személyenkint, aláírás végett átnyujtott egy nyilatkozatot, mely szerint egyedül Kossuthot ismerik el az emigráció teljhatalmu főnökének; minek megtörténtével utra keltek.¹

¹ Ebből is kitűnik, hogy a magyar menekültek Kossuth tudtával és biztatására keltek utra Amerikába.

A magyarok által aláírt nyilatkozatot Kossuth a londoni és párisi lapokban közzétette, ezzel is ellensúlyozni akarván a londoni és párisi magyar emigráció főbbjeinek, nevezetesen gróf Batthyány Kázmérnak, Kossuth diktátori működésével szemben kibocsájtott tiltakozását.

Ugyanakkor New-Yorkban Kossuth egyik meghittje is denuncziáló módjára irt Batthyány Kázmér gróf ellen, többek közt azt, hogy visszakapja birtokait és rövid idő múlva teljes amnesztiát is nyer s hogy addig is jó szolgálatot kívánt tenni Ausztriának stb. Mindez rágalomnak bizonyult. A nemes lelkű gróf nem tért vissza hazájába, hanem megsiratva az emigráció által, a párisi temetőben talált örök nyugalmat.

Az időközben Londonból megjött magyarok az ígért husz dollár felvétele végett Asbóth ezredeshez fordultak, ki azzal mentegetődzött, hogy a dolgról tudomással nem bír, egyszersmind utasította őket, hogy várják be Kossuth intézkedését Washingtonból.

A hosszas várakozásba beleunva, két harmada a magyaroknak, munkahiány miatt, New-Yorkot odahagyta.

A visszamaradottak érdekében én jártam közbe, mire végre megkapták az ígért husz dollárt.

XXXIX.

Kossuth a színpadon fogad egy küldöttséget.

Washingtonban rosszul végzett dolgai után Kossuth visszatért New-Yorkba.

Ugyanakkor egy küldöttség meghívta őt egy szomszéd Statusba.

Hogy e meghívási aktus Kossuthnak hasznot is hajtson, akként intézkedtek, hogy az egy nyilvános helyen, a színházban, belépti díj mellett történjék meg.

Ezen látványosság szép összeget jövedelmezhetett, tekintve azt, hogy egy zártszék ára hét dollár, azaz *tizennégy forint* volt. Hát még a páholyok!

A színház zsufolásig megtelt válogatott uri közönséggel.

Bevezetésül szólott a zene, de a mint a függönyt felhúzták, mély csend állott be. A színpad oldalán egy diadalív volt látható ily felirattal: „*Szívesen látunk Kossuth!*“ A baloldalon pedig hosszú sorban székek állottak Kossuthné és női kísérete számára. A felvonulás a következő sorrendben történt: Legelől Kossuthné, Szilágyi Erzsébet-féle palástban, Bethlen gróf ezredes karján. A többi hölgy magyar ruhákban, karon vezetve egy-egy gárdista által. A nők helyet fog-

laltak a székeken, a gárdisták pedig hátuk mögött állva maradtak. Következett a meghívó küldöttség fekete szalon öltözetben, fehér mellény és nyakkendővel, a szinpad közepén foglalva helyet. Kis vártatva megnyílt a középajtó, azon belépett Kossuth Lajos tiszta fekete ruhában: hosszú zeke, áttíla bő ujjal és alól zsinóros pantalonban s a diadalív alatt megállva, tollas kalapjával kezében, jobbra-balra meghajtotta magát. Erre a közönség zajos tapsokban és üdvözlő szavakban tört ki. A páholyokban a nők kendőiket lobogtatták. Végre egy adott jelre csend állott be és egy rendező-ig kiáltott fel: „Három „cheers“ (éljen) Kossuthnak!“ Mire az egész közönség háromszori megállapodással kiáltá: „cheers! cheers! cheers!“ Ezután a küldöttség egyik tagja Kossuth elébe lépve, elmondotta a Státusból hozott üdvözlő szöveget és átnyújtotta a meghívást tartalmazó iratot. Kossuth köszönetet mondott a küldöttségnek e kitüntetésért, valamint a közönségnek is a számos megjelenésért, mire a függöny legördült.

Említésre méltó, hogy ilyféle látványosságtól Perczel Miklós ezredes, mint mindenkor, úgy a jelen előadás alkalmával is távol tartotta magát.

XL.

A „nemzetközi Demokrácia“ tisztelgése Kossuthnál.

A New-Yorkban székelő „nemzetközi demokrácia“ szintén tisztelni óhajtván Kossuthnál, szokás szerint bejelentette magát, de fogadtatása egyik napról a másikra halasztatván, — a mi rossz benyomást szült — utolsó ülésén, melyben én is, mint magyar bizottsági tag résztvettem, elhatározta, hogy másnap elnöke, Avezzána tábornok⁵ egy bizottság élén menjen el Kossuthhoz, megtudandó: akarja-e őket fogadni vagy se. Az akkor történt megállapodás értelmében végre harmad napra, mintegy hat ezren, nagy veres zászlóval lassú lépésben az „Irving Hotel“ felé indultak. A tömeg az utcán foglalt helyet, a bizottságot pedig Kossuth egy nagy teremben fogadta. Avezzána tábornok üdvözlő beszéde után Kossuth Lajos megköszönte a tisztelgést s egyuttal sajnálatát fejezte ki, hogy rekedtsége miatt a demokratákhoz az erkélyről beszédet nem tarthat, mit az utcán várakozó demokraták hahótával vettek tudomásul.

Kossuthot ezentúl — Mazzini példájára — soha másként nem nevezték, mint „*koronás demokráta*“-nak.

⁵ Ugyanaz, ki 1849-ben Rómában, a pápa elűzetése után, kikiáltatta a köztársaságot s mint katonai főparancsnok a pápát visszahelyezni akaró francziák ellen harczolt.

XLI.

Szegényebb sorsu magyar menekültek Kossuthnál.

Kossuth megérkezésének hírére az Amerikában szétszórt magyarok a gyarmatosítási terv megvalósítását immár biztosra vévén, New-Yorkba igyekeztek. Egy ideig csak megéltek valahogy, részint a magokkal hozott megtakarított filléreikből, részint hitelből; de nemsokára tarthatatlanná vált helyzetük s ennek enyhítése végett kérvényt nyújtottak be Kossuth Lajoshoz, melyben elmondták, hogy erdőkön keresztül, gombával táplálkozva, gyalog tették meg a nagy utat s mind-ezt szívesen, csakhogy őt még egyszer láthassák. A kérvényt Kossuth sajátkezüleg emigy intézte el: „Bármily nehezen is esik szívemnek sanyaru helyzetükről értesülnöm, jelenleg minden időmet és igyekezetemet a haza szent ügyének kell szentelnem, nem pedig egyes egyéneknek. Kérésüket tehát nem teljesíthetem.“ — Az elutasító végzés folytán a fogadósok a magyarokat ily szidalmak közt úzták ki: „Főnökötök százezreket keres, ti meg csaljátok embertársaitokat!“ Mit tenni, hová menni, azon törték fejüket napestig, míg végre reám akadtak. Lehettek vagy harminczan. Mindenek előtt éjjeli szállásról, s mivel már huszon-négy órán át éhen maradtak, vacsoráról gondoskodtam. Másnap, a reggeli elfogyasztása után

sorrendbe állítatva, egy köztük volt huszárör-mesternek meghagytam, hogy vezesse őket az „Irving Hotelbe“ Kossuthhoz és így szóljon: „Kormányzó ur! Mindenekből kifogyva, éhenhalásnak és megfagyásnak kitéve, dolgozni akar-nánk, de e tél idején munkát kapni nem tudunk. Kérjük azért a kormányzó urat, befolyása által szerezne számunkra munkát.“ Továbbá tanácsol-tam nekik, hogy ha netalán a gárdisták utjokat állnák, erőszakolják ki a bemenetelt, a többit bízzák rám. — Kossuth ajtaja elé érve, csak-ugyan azon feleletet nyerték, hogy tartsák ma-gukat a kapott végzéshez és hogy távozzanak. Erre hangos szóváltás támadt, melyből kihang-zottak e szavak: „Hát mi éhen haljunk, míg önök folyton lakomáznak és pezsgőznek?“ A nő-lekedő zajra Kossuth maga bocsátá be a csa-patot. Az őrmester előadta mondókáját, mire Kossuth, mellőzve szokott frázisait, kijelentette, hogy ha dolgozni akarnak, gondja lesz rájuk s némi segély-adomány nyújtása után visszavonult.

Ezen tettem folytán nevem a fekete táblára került. Kossuthtól többé mitsem várhattam, sőt üldözve is lettem⁵, de megnyugvást találtam abban,

⁵ Egy platirozó gyárban, mint napszámos dolgozván, a gyár-tulajdonos — magyarországi zsidó — meghívta Kossuthné, szem-lélné meg gyárát. Minthogy Kossuthné nem kívánt velem találkozni, így hát elbocsájtattam.

hogy jót tehettem annyi honfitársammal, kik talán elpusztultak volna, ha ama nagy hidegben, Isten szabad ege alatt éhen töltik az éjszakát. — Igéretét Kossuth úgy váltotta be, hogy egy amerikai ujságban felhívást tett közzé a munkát kereső magyarok érdekében. S csakugyan jelentkezett is egy korcsmáros, ki a sok közül egyet felfogadott pohár-öblögetőnek!

XLII.

Magyar menekültek kihallgatáson Kossuthnál.

A menekültek közül bárki is, ha Kossuthhoz kihallgatásra ment, tapasztalhatta, hogy Kossuth olyankor mindig nagyon elfoglalva, íróasztalánál ülve maradt s az érkezőt székkal meg se kínálta. Magam is voltam nála felajánlani szolgálatomat, hogy t. i. bármely időben kész volnék hirt vinni a hazának, ismervén a módokat utlevél nélkül bejuthatni Ausztriába. Kossuth az általam jelzett utitervet czélszerűnek nem tartotta, biztosabbnak vélvén az utat Szerbián keresztül. Igen ám, de a távolság Konstantinápoly felé több mint két akkorát tett ki, mint Svájcba.

Ujházy is megjött Jowa statusból és Kossuthnál tisztelegvén, melegen ajánlotta egy magyar gyarmat alakítását, mire Kossuth röviden azt fe-

lelte, hogy ő ily eszmével nem foglalkozik, csupán azért jött Amerikába, hogy pénzt szerezzen egy új forradalom előidézésére. Ujházy reményében csalatva, visszaindult telepére.

Ily fogadtatás alkalmával Czrener honvéd hidászörnagy amputált lába miatt két mankójára támaszkodva, egy óránál tovább állt Kossuth előtt, mialatt megbeszélték egy hidász-csapatnak mikénti szervezését. Kossuth illetén magavis letét egy sebesült irányában még az amerikai lapok is megszólták. Mint példát felhozták I. Napoleont, ki, mint zsarnok, ha egy sebesültet — akár csak egy közkatonát is — elébe hoztak, tábori székét maga vitte a sebesülthez, hogy üljön le; míg Kossuth, a szabadság hőse, órahosszat mankójára támaszkodva engedte maga előtt állni a szabadságért szenvedő honvéd őrnagyot.

Eltétekintve a Napoleon és Kossuth közt tett összehasonlítástól, nézzük meg, miként viselkedtek magyar mágnásaink a menekültekkel szemben.

Történt, hogy egy menekült elment *Battyhány* Kázmér volt miniszterhez s előadta nyomorúságos állapotát. A nemeslelkű gróf nemcsak pénzzel segítette őt, hanem látva vékony ruházatát, mely a hidegtől meg nem óvható, téli kabátját is oda adta neki. Midőn később kiemenni szándékozott és a fogason kereste azt, eszébe jutott, hogy biz azt elajándékozta. —

Hasonlólag járt el gróf *Teleky* László is a szűkölködő menekültekkel. Akiiket jól ismert, ha pénzt kértek tőle, íróasztalához küldte, hogy vegyenek az ott elhelyezett csont-tálacskából. Egyszer valaki nagyon sokáig kereste a kért husz frankost az ezüstpénz közt, *Teleky* az olvasást abbahagyva, mosolyogva mondotta neki: „Barátom hagyjon ám nekem is.“ Ezt nevezem aztán testvéri cselekedetnek és igazi arisztokraciának, nem azt, amely a *Kossuth*-családban volt tapasztalható.

Emlékezzünk csak vissza az 1849-diki pesti családi bevonulásra, mikor *Kossuth* mellett ült neje, szemben nőtestvére, s *Kossuth*né ily szavakra fakadt: „*Vomuljunk be oda, hol elődeink laktak!*“ — értve a budavári *királyi palotát*.

És mily nevetséges látványnak tűnt fel, midőn *Kossuth*né az „*Irving Hótel*“ lépcsőin lefelé haladva utánozta a spanyol királynét. Ilyenkor *Asbóth* ezredes háttal menve előre keztyűs kezűj'ai hegyénél fogva vezette le *Kossuth*nét a lépcsőkön. Az amerikai nők persze jót mosolyogtak e fejedelmi grandezza felett.

Kossuth nagyravágyása akkor is kitűnt, midőn nyilvánosan kikelt az amerikai lapok ellen azért, hogy őt egyszerűen „mister“-nek (urnak) czimezték, kijelentvén, hogy neki, mint Magyar-

ország kormányzójának ép úgy jár az „excellen-tiás“ czim, mint a szabadstátusok elnökének.

Ily hangon csak a pretendensek szoktak beszélni !

XLIII.

Kossuth rokonai számára segélyt kér.

Kossuth felhívást intézett a new-yorki pol-gárokhoz, nyujtanának segélyt Magyarországon üldözött rokonainak, kiknek mindenüket elkoboz-ták csupán azért, mert a Kossuth-családhoz tartoztak.

A város közönségének nem volt tehát sürgő-sebb teendője, mint ismét egy előadást rendezni, melynek tiszta jövedelme *huszonötezer forintot* tett ki.

Kossuth e gyöngéd gondoskodásából rokonai iránt miért nem juttatott egy szemernyit a sze-gény magyar menekülteknek is, kiket azonban mint nem létezőket úgy tekintett! Nem mondom, hogy azoknak is bőven osztogatni, de egy kis összeget biztosítani csak telt volna oly célra, hogy ha netalán egyik-másik közülök betegségbe esnék, ne legyen kénytelen oly kórházba menni, hol az utczáról felszedett betegek helyeztetnek el. Ugyanis Amerika rendes kórházaiban a beteg a mint belép, tartozik bizonyos összeget előre

lefizetni. Ugy szinte ha a beteg felgyógyul, míg erőhöz jut, némi segélyre szorul. Ily értelemben az emigránsok közül többen fel is szólaltak, megtudandó, hogy a befolyt pénzek mily célra adattak Kossuthnak és vajjon nem fordítandó-e azoknak egy része a nyomorban sinlődő menekültekre is? A „New-York Herald“ című lap erre azt felelte, hogy az adományok Kossuth rendelkezésére bocsájtattak, „de reméljük“, folytató a lap, „hogy Kossuth a szükségben szenvedő honfitársairól sem fog megfeledkezni!“

XLIV.

Kossuth körutra indul.

Az idő melegebbre fordulván, Kossuth előkészületeket tett az amerikai szabad államokba való körutjára. A déli státusok a programból kimaradtak.

Jóval elindulása előtt egy lőporgyárat állított fel, melyben a New-Yorkban élő munkanélkül való magyar menekülteket alkalmazta. E lőporgyárral a külföldnek harczias terveit akarta bemutatni; főczélja pedig az volt, hogy addig is, míg körutjából vizatér, némileg foglalkoztassa a magyarokat, nehogy ellene felhasználtassanak. A gyárban a munkások keresete,

teljes ellátás mellett, a mi pénzünk szerint naponta harmincöt krajcárt tett ki, holott az amerikai napszámos hatszoros árért se vállalkozott volna ily életet kockáztató munkára. Kossuth ugyanakkor fegyvereket is vásárolt, melyek állítólag Washington idejéből származtak — azokkal vívatott volna ki Amerika függetlensége, — értékük tehát ócskavas-számba ment.

Kossuth körutján tartott beszédeiben csak a frázisok változtak, különben mind egyre mentek ki, úgyannaira, hogy az amerikai lapok nem is közölték a tartott „speech“-eket, sőt egy lap így nyilatkozott:

„Mi amerikaik kíváncsi természetünknel fogva mindent, bármely világrészből kerüljön hozzánk, legyen az ember vagy csodaállat — például fehér elefánt, — nem sajnálva dollárjainkat, megnézünk, de hogy avval tovább is folyton bibelődjünk, azt időnk és fontosabb teendőink nem engedik.“

XLV.

Amerikai Kossuth-dollárok.

A Magyarországon is forgalomba került Kossuth-dollárok New-Yorkban, az ex-kormányzó odaérkezése után való második hétben készültek. A bankjegy-eszme akkor fogamzott meg Kossuth

agyában, midőn new-yorki lelkes fogadtatása feletti mámorában azt hitte, hogy vagy tiz-húsz millió dollárt Amerikában könnyű szerrel összegyűjthet s hogy ez alapon nevére szóló nagy mennyiségű bankjegyeket fog kibocsájthatni. De számadását gazda nélkül tette meg. Ugyanis időközben a francia köztársaság elnöke, Napoleon, diktátorrá nőtte ki magát; a császárság küszöbön állt, a köztársasági eszme Európára nézve tehát hosszú időre eltemetettnek volt tekintendő. Így Amerika praktikus, számító népe csakhamar megértette, hogy Kossuth azon szándéka: Magyarországot köztársasággá átalakíthatni, hiú ábrándnál nem egyéb. Minek következtében az amerikai bankárok visszahúzódtak s a Kossuth-bankók fedezet hiányában értéküket teljesen elvesztették. A dollárok gyártása azonban már folyamatban lévén, a vállalat végleges beszüntetése előtt egy bizonyos mennyiségű Kossuth-dollár mégis elkészült. A bankó-gyártásban nekem és még két bajtársamnak is jutott némi szerep. Munkánk abból állott, hogy az iv nagyságu öt-, tiz-, száz dolláros nyomtatványokat ollóval körülnyirtuk, azután az egyes bankjegyekre a sorszámokat tintával rávezettük és egyenkint saját aláírásunkkal elláttuk, végre száz-száz darabot egy kötés alá rendeztünk. Ezen, három dollár napibért hajtó foglalkozás — fájdalom — csak

két napig tartott. Néhány honfitársunkat pedig, akik már némileg tudtak angolul, a bankjegyek elárusításával bízták meg, ámde bárkihez fordultak, alig hogy az illető a bankóról leolvasta volt, miszerint az a „*magyar köztársaság*“ által fog beváltatni, — mosolygva kérdé: „*micsoda szédélgés ez*“ (what' s the humbug). Szóval egyetlenegy bankjegyen se lehetett itt túladni. Magyarországon ellenben a Kossuth-bankót csak úgy kapkodták, minek neszét véve, a rendőrség házkutatásokat tartott, a talált „*emlék-képecskéket*“ elkobozta s a boldog tulajdonost bebörtönözte.

Én, mint legionista, épen Nápolyban időztem, midőn a Kossuth-bankó história oly nagy port vert fel hazánkban s csak attól tartottam, hogy ha aláírásomat valami bankigazgatóénak tekintik, a Kossuth-dollárokat nekem fog kelleni beváltani.

XLVI.

Kossuth végbucsut vesz Amerikától.

Több havi körutazás után Kossuth visszatért New-Yorkba, hol a legnagyobb visszavonultságban élt. Még neve is csak akkor került az ujságba, mikor mi felkértük rá, hogy hívna össze a magyar emigrációt egy magyar egylet alakítása végett. Ezen eszme Kossuth távolléte alatt született és csak a gárdisták indítványára

halasztatott el addig, míg Kossuth körutjáról vissza nem tért. Csak vártuk mindig, hogy Kossuth ígéretéhez képest bennünket összehívjon, mielőtt Amerikát elhagyná, de bizony hiába.

Kossuth közeli elmenetelének híre szárnyra kelvén, az se maradt titok, hogy gróf Bethlen ezredes Amerikában vissza akarta hagyni, mi ellen az ezredes ily szavakkal tiltakozott: „de hiszen, ha ide hoztál komédiázni, most csak vigyél vissza is.“ Elutazása előtt Kossuth beszűntette a lőpor-gyárat, a lőpor-készletet a new-yorki polgári miliciának szép nyereséggel eladta, a munkásokat pedig szélnek eresztette. Hogy melyik napon fogja Kossuth New-Yorkot oda hagyni, azt környezete a lapok előtt eltitkolta. A valót csak akkor tudtuk meg, midőn egy délután hű emberei: Gyurman, Bárdy és többen, kiket Kossuth magához rendelt, hogy majd segítendi őket, lakására mentek s nem csekély meglepetésükre annak ablakait tárva-nyitva találták. Tudakozódásukra arról értesültek, hogy biz „mister“ Kossuth korán reggel „elgőzölt“ London felé. Bárdy szörnyű elkeseredésében így jajdult fel: „Nem lesz Bárdy többé az a bolond. Én mentettem meg életét Sumlában az orgyilkosoktól és mégis rászedett.“ „Nos barátom“ vetém közbe „ugye elment tőle a kedved engem, miként egykor, megtámadni, a miért Kossuth ellen nyilatkoztam?“

Ha veszszük, mily pompával, örömrivalgások és ágyu-dörgések közt történt Kossuth bevonulása New-Yorkba, és mily csendben, senki által a hajóhoz nem kísérve, „Smidt és neje“ álnév alatt hagyta el örökre Amerikát, önkénytelenül eszünkbe jut e latin mondás: „Sic transit gloria mundi!“

Kossuth távozását a lapok minden kommentár nélkül hozták, csupán egy lap vetette szemére az amerikai népnek, hogy míg egy Jenny Lind énekét két millió dollárral díjazta, addig egy szabadsághősnek nem jutott több félmillió dollárnál. A mi pénzünk szerint egy millió o. é. forint.

Hogy ezt a csekély összeget Kossuth elvitte Amerikából, azt bármely amerikai lap képes kimutatni.

XI.VII.

Visszatérésem hazámba.

Reményeimben csalatva s a honvág által gyötörtetve, elhatároztam magamat, történjék velem bármi is, hazámba visszatérni. A szükséges utlevél végett az osztrák konzulnál jelentkeztem, kinek utasítása folytán kérvényt nyújtottam be a hazámba való visszatérhetés iránt. Az erről nyert elismervényt szükség esetén utlevél gyanánt használtam. Nagyobb gondot okozott az

utiköltség beszerzése. Végre akadt egy jótevőm, bizonyos Anderson nevű híres amerikai nyelv-buvár, kit magyarul olvasni tanítottam. Ő nagy-lelkűen fedezte utiköltségeimet és közbenjárt, hogy egy fátszállító vitorlás hajó magával vitt. Kedvező északi szelek mellett harminczhat napi utazás után szerencsésen Londonba érkeztem Rögton felkerestem Bangya ezredest, volt komáromi kapitulánst, ki szívesen fogadott s elmondta, hogy Kossuth Amerikából Londonba jövet Manchesterben beszédet tartott, mely neki ötvenezer forintot jövedelmezett. Két heti időzés után Londont elhagyva, gőzösön Hamburgba, onnan vasuton Hannoveren s Szászországon keresztül az osztrák határig Bodenbachba utaztam. Itt a rendőrségnél jelentkeztem s a legközelebbi vonattal, fedezet alatt, Prágába indultam, honnan harmadnapra egy rendőrtiszt felügyelete alatt Bécsbe érkeztem. Mindjárt gróf Kempen rendőrminiszterhez vezettek és jegyzőkönyvileg kihallgattak, álló öt óráig. Ivek teltek meg a hozzám intézett kérdésekre adott feleleteimmal. Kihallgatásom után állami fogságba kísérték. Zárkamban a menyezeten megerősítve egy kis lámpa egész éjjelen át égett, a nappali világosság pedig egy bedeszkázott ablak felső részén hatolt be; ágy és asztal a padozathoz lestrólvák, az ajtón egy nyílásra alkalmas vaspléhen át időnkint benézett

a folyosón járkáló őr. Három tálból és egy itcze sörből álló élelmezésemmel igen meg voltam elégedve, de bántott az, hogy társat¹ adtak mellém; nem tudom mit véthetett a szerencsétlen, mert ő csak a sovány házikosztot kapta.

Bécsben tartott egy heti fogságom után kötött utlevéllel, minden kiséret nélkül Pestre továbbítottak. Utközben, Pozsony közelében, találkoztam az első magyarral, egy evangélikus lelkeszszel, a ki sorsomról értesülvén, e szavakkal vigasztalt: „Poharazás közben hányszor elmondtuk, hogy tartsa meg az Isten és hozza mielőbb haza a mi kedves menekültjeinket.“ Csakhogy fohászok és frázisokból mi nem élhattunk meg; pénzt kellett volna a menekülteknek küldeni, miként azt az olaszok és más nemzetbeliek tették!

¹ Később tudtam csak meg az okát, miért nem hagyják többé egyedül zárkájukban a politikai foglyokat. Ugyanis midőn 1851-ben Máj honvédczredes és Pataki alias Piringer nevű politikai ügynök egy Kossuth által rendezett összeesküvésben részt vevének, — mely szerint Máj ezredesnek a bécsi tanulókat fellázítani, Piringernek pedig egy Hamburg melletti Altona várban fekvő magyar ezredet, mely helyőrségi szolgálatra Bécsbe készült, a lázadásban részvételre csábítani kellett volna, — Piringer egy volt honvédtisztet, akkoriban osztrák seregbeli hadnagyot e célra ugyancsak megnyerni kívánt. Ez utóbbi késznek is mutatkozott az összeesküvésben való részvételre oly feltétel alatt, hogy előbb Kossuth által sajátkezüleg aláírt bizonyítékokat mutasson neki. De ezzel csak kelepczébe akarta keríteni Piringert, ki midőn a kijelölt helyre elhozta a kívánt iratokat, elfogatott és a később jutalmul főhadnaggyá előléptetett osztrák hadnagy által mint

Pestre érkezvén, mily boldog voltam ismét hazámban, rokonaim körében!

A rendőrségél tett bejelentés után a helytartóságához idéztek és jegyzőkönyvileg kihallgattak arról, hogy a forradalom után másfél évig Magyarországon hol tartózkodtam. Kihallgatás után szabadlábbon hagytak, azután előttem ismeretlen okból börtönbe vetettek, honnan csak három hó múlva kerültem ki, miután kiderült, hogy a forradalom után semminemű összeesküvésben részt nem vettem; de reverzálist kellett alá írnom, hogy Pestet, hova internáltattam, el nem hagyom. Ezután mint joggyakornok a terézvárosi járásbiróságnál működtem, míg a krími háború ki nem tört.

XLVIII.

Másodszori kiszökésem Londonba s felvételem az angol-svájci légióba.

Az 1854-iki háborus hírek arra készítettek, hogy hivatalomról leköszönjek s általam ismert utakon Svájc és Franciaországban át Londonba

fogoly Bécsbe kísértetett, hol előbb haditörvényszék elé, később akasztófára került. Mátyás ezredes szintén fogságba jutott és hasonló sorstól tartván, zárkájában a szalmazsákokat maga alatt meggyújtotta, s a kapott égési sebek következtében meg is halt.

Könnnyű volt Kossuthnak a távolból összeesküvéseket rendezni, melyek czéltársaságáról ő maga is előre meg volt győződve, s csak azért tette, hogy róla beszéljenek.

siessek, megtudni, hogy a magyar emigráció mennyiben vesz részt a törököknek, angoloknak, francziáknak és piemontiaknak az orosz ellen viselt hadjáratában. Oda érkezve értesültem, hogy honfitársaink közül csak egyesek, mint Klapka György tábornok, Türr István ezredes, Koszta Márton kapitány, stb. időznek Törökországban; továbbá hogy angol-német és angol-svájci légiók vannak keletkezében s azokba más nemzetiségűek is felvétetnek.

Szóba került a magyar korona is. Meglepetésemre kellett hallanom, hogy a korona elárulója, bizonyos Vargha, Londonban dohánytözsdeüzletet tart s hogy Kossuth Lajos Varghának nem haragosa. Tudomásomra jutott továbbá, hogy Kossuth a menekültekkel Londonban is mostohán bánt. Ha egy szükölködő hozzá fordult, így szólt: „Ugy-e ön magyar? Hát tudja meg, hogy a gyűjtött pénz a haza szent oltárára van letéve, ahoz az utolsó szükségben se nyulnék magam se.“ Jó volna tudni, melyik bankban fekszik azon összeg kamatozás végett, hogy ha a haza érdeke sürgösen követelné, fel lehessen azt venni!

Érdeklődés tárgyát képezte Türr angol ezredesnek Bukarestben történt elfogatása. Türr ugyanis a „Times“ azon nyilatkozatára, hogy a menekültek bárhol tartózkodjanak is, nem szün-

tek meg alattvalói lenni előbbi fejedelmüknek, így hát vigyázzanak magukra, hogy el ne fogatassanak, a következő adatokat maga szolgálta: „Engem tábornokom küldött lóvásárlások végett Bukarestbe. Figyelmeztetésemre, hogy Bukarestben az osztrák sereg akkori főhadiszállásán, mint volt osztrák tisztet, könnyen felismerhetnek és elfoghatnak, a tábornok azt felelte, hogy ne féljek semmitől, engem megvéd az angol katonai egyenruha. Én tehát, hogy gyávának ne tünjem fel, elindultam a biztos veszedelembé. Így történt, hogy az osztrák őrzőjárat éjnek idején lakásomra behatolt s a börtönbe hurczolt. Mint osztrák hadnagy 1849-ben Carlo Albertó piemonti király seregéhez szöktem volt át, a miért most gróf Coronini osztrák tábornok rögtönítelő haditörvényszék elé állítani s főbe lövetni rendelt, de a bukaresti angol külképviselőt hathatós közbenjárása folytán, tekintettel az Ausztria s Angolország közti barátságos viszonyra, kegyelmet kaptam.“ Türr saját kívánságára Trieszten és Corfun át Konstantinápolyba szállítottott, hol később Bangya ezredesnél én is találkoztam vele.

Időközben a háborúra való előkészületek mind erősebben folytak; én tehát kitüzött célom felé haladva, mindenekeelőtt felkerestem a Sorncliff-ben alakult, báró Stutterheim tábornok főparancsnoksága alatt álló angol-német légiót. A

véletlen úgy hozta magával, hogy egy kázinóba betérve, ugyanazon asztalnál foglaltam helyet, hol egy rendjeles porosz tiszt is ült, ki a fogadás útján megtudván nevemet és rangomat, kijelentette, hogy itt csak főtisztek étkezhetnek. Jóllakva a demokratikus elvű németekkel, másnap oda hagytam Sornciffet s Dowerbe utaztam, hogy magamat ott az angol-svájci légióba felvétessem. Némi formaságok teljesítése után egy svájci utlevél alapján „Alioth“ név alatt besoroztak s felolvasták előttem a mindkét részt kötelező pontokat, és pedig: „Míg a háború tart s szükség esetén azontul is egy évig köteles vagyok szolgálni; mint felpénzt tíz font sterlinget, vagyis száz forintot kapok, napi zsoldom pedig egy schilling, azaz ötven krajczár, mi megkettőztetik, ha az ellenség előtt állok. Továbbá, hogy a légió feloszlatásával végkielégítésül egy évi zsold lefizetése után Svájc határáig, vagy valamely angol gyarmatra az angol kormány költségén szállíttatni fogok.“ Ezután a felvételi jegyzőkönyvet aláírtam, kezemet a bibliára téve, letettem az esküt s másnap megkaptam a tíz font sterlinget.

A komoly helyzetbe némi változatosságot hozott, hogy valahányszor néhány légionista átvette a felpénzt, seregesen vonultak a várból Dower kocsmáiba, hol tizliteres sörös kancsók

jártak kézről-kézre. A dinom-dánomnak, melyet még a takarodó-jel se zavart meg, csakis harmadnapra az őrzővetet vetett véget, mely a vigadókat bekísérte. Másnap az ezredes a jelentésnél így szólt hozzájuk: „Ti korhelyek, eldözsöltétek pénzeteket, most jó katonák lesztek; jobbra át, indulj!”

Én mint közlégionista a negyedik ezredbe lettem beosztva. Alig két heti gyakorlat után, parancs érkezőn, hogy a harmadik ezred Törökországba induljon, ezen ezred kórházban fekvő betegeinek helyettesítésére a negyedik ezredből többen önként jelentkeztek, köztük én is. Az utazás Dowerből Southampton-ig vasuton történt, ott hajóra szálltunk, utközben Gibraltáron és Máltán kikötöttünk, míg végre huszonegynapi tengeri utazás után Smyrnába érkeztünk, elfoglalva tábori állásunkat ponyvás sátrak alatt.

XLIX.

Találkozásom magyar légionistákkal Smyrnában.

Smyrnában való időzésem alatt sikerült ki-
puhatolnom, hogy az angol-svájcz légió második ezredében több magyar is szolgál. Az első, kivel megismerkedtem — egy őrmester — nagyabonyi születésű osztrák katonaszökevénynek mondta magát. Kivüle még négy magyar légió-

nistára akadtam, kik egy osztrák hadihajóra való állítólagos szökési kísérlet miatt a légió börtönébe kerültek. Egyikét Attilának hívták, hódmezővásárhelyi vigkedélyü czimbora, valódi kadenciás „flinta-baka.“ A másik kecskeméti illetőségü, hallgatag, gondolataiba elmerült fiu, ki csak akkor vett részt társalgásunkban, ha az édes hazáról volt szó. Meglátszott rajta, hogy emészti a honvágy keserü fájdalma. A többi kettő — magyar cigányok — szintén jobb szerettek volna valamely hazai bandában kontrázni, mint Ázsiában fegyvert forgatni. Szökési kísérletök felől tudakozódva, előadták, hogy egy vasárnap délután Smyrna kikötőjében sétálgattak, midőn egy tengerésziszt meghallván magyar beszédjüket, így szólítá meg őket: „Nemde önök magyarok? Örülök a találkozásnak. Sziveskedjenek velem a hajóra jönni, a hol egy pohár bor mellett bővebben beszélgethetünk.“ Magyarjaim örömmel fogadták e szives meghívást, s a hajó fedélzetére érve a barátságos tiszt, ki magát *magyar mágnásnak* mondá, terített asztalnál hideg étkekkel és jó magyar borral megvendégelé őket, miközben megoldódott a nyelvük s a tiszt kérdésére, hogy miként kerültek ide, megvallották, hogy ők Piemontba átszökött osztrák katonák, kik ott az angol-svájczi légióhoz verbuváltatták magukat.

Egy órai mulatozás után, nem csekély meglepetésükre, a tiszt felkelvén, ünnepies komoly hangon kérdé tőlük: „vajjon tudják-e, hogy osztrák hadigőzösön és így osztrák területen időznek s hogy neki jogában állna őket, mint osztrák katonaszökevényeket letartóztatni?“ Réműletükből csak akkor tértek magukhoz, midőn a tiszt mosolyogva folytatá: „Ne tartsanak semmitől. A mint jöttek, szabadon vissza is mehetnek.“ Azzal zsebébe nyult s mindegyiküknek néhány tallért ajándékozott s a hajó-lépcsőzetnél szerencsét kívánva nekik, tőlük elbucszott. Aztán ladikon partra evezve felkeresték a légionisták gyűlhelyéül szolgáló koresmát, s legott elbeszélék kalandjukat, mutogatva a kapott tallérokat is. Ártatlanságuk tisztán állt előttem. Rövid megfontolás után tehát, amugy polgáriasan bekopogtattam Dickson ezredeshez, az angol-svájcezi légió főparancsnokához, bemutatva magamat, mint volt magyar honvéd-tisztet s jelenlegi közlégionistát a 3-dik ezrednél; egyuttal felkértem, bocsátaná szabadon ártatlanul bűnhődő négy honfitársamat, mi másnap meg is történt, s miután még szabadságharczunkra s a világosi fegyverletételre vonatkozó kérdéseket intézett hozzám, elbocsátott.

L.

Az angol-svájci légió feloszlatása.

A svájci légió, mint az angol-krimi hadsereg tartaléka, Malakoff Sebastopol egyik főerődének bevétele után parancsot kapván a készenlétre, várta már a hajót, mely Krimbe szállítsa, midőn e helyett harmadnapra az a hír érkezett, hogy fegyverszünet állt be, melyet béke fog követni.

A békekötés ratifikációjának megtörténtével Smyrna városa nagy népünnepélyt rendezett. A mohamedánok zeneszó mellett járták be az utcákat, miközben verseket idéztek a Koránból. A szultán által megerősített békeszerződés feltételeit szokásos szertartás mellett a kisázsiai helytartó palotájában, nagyszámu közönség jelenlétében, olvasták fel. Török rendes katonaság — „nizámok“ — képeztek sorfalat, melyen belül a helytartó — számos török notabilitással, a keresztények részéről pedig az örmény pátriárchával és több keleti püspökkel — mennyezetes sátorban foglaltak helyet. Valahányszor a szultán neve elhangzott, tisztelgett a katonaság; de mikor a keresztények egyenjogusítását tartalmazó „fermán“-nak (szultáni rendelet) felolvasására került a sor, a mohamedánok tiltakozó moraja zugott fel.

A törökök hangulata napról-napra fenyegetőbb alakot öltvén, a keresztény lakosság lemeszároltatástól tartva, kétszeres zsoldot ajánlott fel a feloszló félben levő idegen légiónak, csak hogy Smyrnát el ne hagyja, mielőtt elegendő török katonaság oda nem vezényeltetik.

Végre is a légió feloszlata elrendeltetvén, a légiónisták a szerződés értelmében megkapták egy évi zsoldjukat, személyenkint körülbelül százhetven forintot, s kiki mehetett tetszése szerint, a hová akart, vagy pedig az angol kormány költségén Svájcba utazhatott. A kik azonban valamely vétség miatt hazájukba vissza nem térhettek, a zulukkal határos gyarmatokban, mint határőrök telepedhettek le.

Én a hazautazásra határoztam el magamat. A smyrnai osztrák konzulság uti engedélyével Konstantinápolyba készültem, hol az osztrák követséghez kellett folyamodnom tovább utazhatás végett.

Mi történt magyarjaimmal, kikre mint osztrák katonaszökevényekre odahaza sulyos büntetés várt volna, azt csak a jó Isten tudja. Talán a zuluk országában, Afrika égető sivatagjain, a föld hantja fedi immár tetemeiket. Az első, ki közülök a sirba szállt, bizonyára a kecskeméti fiu lehetett. Tapasztalataim nem egyszer mutatták, a mit saját szivem sugalt, hogy a

magyarnak, ki hazáját forrón szereti, egyedüli kívánsága azt viszontláthatni, s ha az nem teljesül, a honvagy áldozatául esik. Ezen sorvasztó betegségtől csak a kozmopoliták mentvék, kiknek jeligéjük: „Ott a hazánk, a hol jól megy sorunk!” Ubi bene, ibi patria.

LI.

Visszatérésem Konstantinápolyon át hazámba.

Konstantinápolyba érkezve, ottani időzésem alatt több magyart felkerestem, köztük Bangya komáromi kapitulánst is, ki Londont elhagyva, ezredesi ranggal lépett török szolgálatba, s ki cserkesz feleségének, Abdul-Medjid egyik favoritje benső barátnejának révén a szultán udvaránál nagy kegyben állt. Az előkelő magyar és cserkesz menekültek összejövetelüket Bangya ezredesnél tartották; nála találkoztam Türr ezredessel is, ki részletesen közölte velem bukaresti elfogatásának történetét.

Ugyszintén megfordultam Stein basánál, ki szabadságharcunkban mint tábornok vett részt s Déva várát mint annak parancsnoka Törökországba való kimenekülése előtt légbe röpítette. Erőnek erejével rá akart beszélni, térnék át az izlamra s lépnek török szolgálatba, hol carriere-t csinálhatnék. Szives ajánlatát megköszöntem.

Stein basa különben szomorú véget ért. Törökországi „élményeinek“ kinyomatását tervezvén, előbb valami Papp János nevű magyarhoz fordult, ki azonban e fejvesztéssel járó munka elől csakhamar megugrott. Írás közben folyton lázák környezték, s midőn a basa egyszer ebédre meghívta, minden étvágya elment, látván, hogy csak ketten ülnek az asztalnál. Ha egy ételt feltálaltak, a melyik oldalról a basa evett, ő is onnan kanalazott, attól tartva, hogy a tulsó oldal meg van mérgezve. A fekete kávé ellen pedig azzal szabadkozott, hogy ő nem szokott inni. A basa tehát hosszuszáru csibukkal kínálta meg. Mit volt mit tennie, színi kezdte, szentül hívén, hogy a dohány közé orientális szokás szerint méreg kevertetett s minden perczen várta, hogy a pamlagról leszédül . . .

Később e munkára egy német ember vállalkozott. Ámde a mit a basa neki nappal tollba mondott, azt magának jól megjegyyezve, lakásán ismét leírta s az udvari rendőrfőnöknek rögtön elárulta. A házkutatás alkalmával rájöttek az eredeti iratokra, melyek a „padischa“ környezete kompromittáló adatokat tartalmaztak. Stein basa tehát fogságba került és börtönében megfojtatott. Temetése katonai pompával, miként az egy basát megilleti, ment végbe.

Konstantinápolyi időzésem már is hosszúra

nyulván, idejét láttam az osztrák követség által kiállított uti igazolvány birtokában a török fővárosnak „Isten hozzádot“ mondani. A kikötőből nemsokára a fekete tengerre kiértünk s folytattuk utunkat Várnának, egészen a Szulina torkolataig, hol egy „Lloyd“-gőzösre átszállva, a Dunán utaztunk tovább Bulgárián és Oláhországon keresztül, míg végre Orsovánál a haza földjén partra nem szálltunk. A szokásos vámvizsgálat megtörténtével utleveleinket mutattuk elő. Midőn rám került a sor, a csendőr a térparancsnoksághoz vezetett, hol a szolgálattelvő őrnagy igazolványomat látta-mozva kijelenté, hogy egy csendőr a hajón elkísér Pestig s aztán mehetek, a hová tetszik. Utközben a csendőr elmondta, hogy az említett őrnagy ugyanaz, ki a korona keresésénél az ásatási munkálatokat vezette s a feltalált koronát, szerezésnek fedezete alatt, Pestre szállította. Pesten a kiszállásnál uti igazolványomat egy rendőr vette át, egyuttal felkisért Krausz rendőrtanácsoshoz, ki eleinte mogorva arczczal fogadott, a miért engedély nélkül az országot elhagytam; később azonban kissé megszéledült, sőt utazásom részleteiről is tudakozódott; végre kijelentette, hogy Pesten maradhatok, csupán arra figyelmeztetett, hogy senkivel ne közöljem, miként jutottam utlevél nélkül külföldre.

Pesten se volt soká maradásom. Egy elő-

kelő uri családnál mint nevelő alkalmazást kapva, Somogyba kerültem.

Nevelői pályám, miként később látni fogjuk, véget ért, midőn Európa politikai láthatárán ismét fekete pontok kezdtek mutatkozni.

LII.

Osztrák és olasz-francia háboru (1859.)

Mielőtt az osztrák és olasz-francia háboru kitört volna, III. Napoleon császár érintkezésbe tette magát Kossuth Lajossal, ki minden garancia kikötése nélkül engedte magát és az emigrációt felhasználtatni. Hogy miért, azt csak Kossuth és Pietri, Napoleon megbízottja, mondhatták volna meg.

Ugyanis a háboru tartama alatt hazánkban alig feküdt néhány osztrák ezred s itt-ott csak depók a behívott tartalékosok számára, ugy, hogy vajmi könnyü lett volna Magyarországon forradalmat előidézni. Ámde Kossuth, noha minden előkészítő lépést megtett volt s Magyarorszában az izgalmat fentartani meg nem szünt, mégis elodázta a forradalom kitörését, mert a francziák császára meghagyta neki, hogy várja be az adandó jelt, vagyis előbb fegyverre ne szólítsa a nemzetet, míg Jerome herczeg seregével Ausztriába be nem tör.

Napoleon tehát a villafrancai császári összejövetel alkalmával azon szemrehányásra, hogy „fájdalmas látvány, ha a kormányok is forradalmi eszközökhöz folyamodnak,“ jogosan válaszolhatta, hogy ellenkezőleg ő volt az, ki a forradalmat Magyarországon megakadályozta. A zürichi békekötés után Kossuth Lajos a legnagyobb sietséggel, még lovait is hátrahagyva, távozott Genuából, hajóra szállt és Marseille-en át Svájcba utazott fürdői idényre. Egy honvédtábornok a hajóra utána sietett, hogy szemére lobbantsa, a miért Napoleonnak lépre ment. Annyi bizonyos, hogy az emigráció ki volt játszva. A magyar légió ezrei elhagyatva, öt napi zsoldra rugó végkielégítéssel utnak indultak Teschiera felé, hol az osztrákoknak feltétlenül megadták magokat.

LIII.

Garibaldi betörése Sziciliába, a magyar lovasság roham.

Ha Cavour vasakaratóval s richelieu-i ál-bölcseségével Olaszország egységét, Európa politikai konstellációjának kihasználásával, előbbre vitte; ha Mazzini nemzeti nagy célok iránti buzgalmát és lelkesedését honfitársainak kebelébe beoltani tudta: úgy Garibaldit a Gondviselés lát-

szott kiszemelni arra, hogy győzedelmes kardjával az appennini félsziget egyik gyöngyét — Sziciliát — az idegen uralom alól felszabadítsa. Nem törődve a zürichi békekötés feltételeivel, ezredmagával Sziciliába tört, Marsalánál a nápolyi király seregét szétverte és Palermón át, a kalábriai hegyeken keresztül Nápoly felé tartott. Egyre növekvő serege elől, melyhez számos magyar is — vagy háromszáz gyalogos s ugyanannyi lovas — csatlakozott, II. Ferencz, nápolyi király, fővárosát odahagyva, Gaeta vára falai közé menekült.

Garibaldi tehát csekély számu kísérettel bevonult Nápolyba, hol a nép harsogó „Eviva“-kiáltásokkal fogadta. A királyi palota elé érve, az ott elhelyezett polgári őrség, a helyett, hogy vezényszóra tüzet adott volna, tisztelgett előtte és megzendült a „Garibaldi-himnus,“ mire az őrség parancsnoka, egy királyi tábornok, kardját hüvelyébe dugva távozott, Garibaldit pedig a nép vállain vitte a város tanácstermébe.

Ez alatt a nápolyi király híven megmaradt csapataival Gaetában és Cápúában erős állást foglalván, Garibaldi oda tartott s ostrom alá fogta a várakat. Egy napon Cápúából a várbeliek kirohanást intéztek. A Garibaldistákat a váratlan támadás eleinte zavarba hozta; de midőn a magyar huszárok, Seiter főhadnaggyal élű-

kön, rohamban előváltattak, az ellenséges lovas-ság futásnak eredt, üldöztetve a „veresektől“¹ a vár kapujáig. Ugyanekkor a magyar légió szintén támadást intézett az ellenséges gyalogság ellen, mely rövid ellentállás után megadta magát. A foglyokon kívül, többnyire bajor zsoldosok, még két ágyu is zsákmányul esett.

Midőn Garibaldi a tartalékkal a harcztérre érkezett, a győztes magyar huszárokat levett kalappal hagyta maga előtt elvonulni s Seiter főhadnagyot a helyszínén kinevezte kapitánynak. A vitéz huszártisztet később Viktor Emánuel nyugdíjjal járó magas rendjellel tüntette ki. Türr ezredes, a „marsalai ezrek“ legvitézebbike, tábornoki rangot nyert s Nápoly helytartójává, székhelylyel a királyi palotában, neveztetett ki. Valahányszor Garibaldi Nápolyba jött, Türrnél ebédelt s tréfásan jegyzé meg, hogy nála legjobban étkezik; a mi kétséget nem szenvedett, tekintve, hogy a táborban napi ételmezésére öt franknál többet nem engedett kivetni.

E közben Garibaldi 40,000 főre rugó jól szervezett csapataival már Rómába készült, minek hírére véve, Viktor Emánuel külbonyodalmak kikerülése végett seregével hirtelen Nápoly felé

¹ A magyar huszárokat t. i. tetőtől talpig vörös posztóból készült egyenruhájuk miatt az olaszok „veres ördögöknek“ nevezték el.

tartott, hogy a nép hőseit tulbuzgalmától elragadtatni ne engedje.

Garibaldi egy légióval elébe ment. Következett egy történeti nevezetességű jelenet. Garibaldi kardjával tisztelgett s így szólt: „Ime, Felség, átadom a Két-Szicziát“. A „galáns“ király pedig kezét nyujtva meghatottan rebegette: „Köszönöm!“

Ezek után a szabad csapatok feloszlottak. Ki-ki végkielégítést és a hazautazásra szabad jegyet kapott. Garibaldi pedig kis gőzösén Caprera szigetére vissza utazott, csendes otthonában kapálgatni szőlőjét s öntözgetni virágait. A felajánlott hercegi czimet és nagy birtokot emez egyszerű szavakkal utasítá vissza: „A mit tettem, hazámért tettem.“ A mely országnak oly férfiak, mint Garibaldi, Cavour és Mazzini rakták le alapkövét, az rendületlenül fog állni, mint Sion hegye!

LIV.

Az olaszországi magyar triumvirátus.

A két Sziczia elfoglalása miatt Victor Emánuel Ausztria megtámadtatásától tartván, minden eszközt felhasznált, hogy a küllelenség készen találja.

Igy a magyar légiók szaporítása gondosko-

dásának egyik főtárgyát képezte; minek következtében Kossuth Lajos ismét előtérbe lépett, de nem diktátor egyes személyben, hanem gróf Teleky Lászlóval és Klapka tábornokkal, kik immár hárman együttesen intézték a magyar ügyeket. Az időközben Szászországban fogságba került Teleky helyét Türr tábornok tölté be.

Magyarország is mozgalomnak indult; egymást érték a tüntetések; a nemzet, az Olaszországból átszivárgott, többnyire álhireknek hitelt adván, saját szive sugallatát követte, mert nem volt, a ki vezette volna. Már az olasz háború alatt a legnagyobb magyar: gróf Széchenyi István Döblingben, baráti körben, rosszalását fejezte ki a fölött, hogy a népet Kossuth által a forradalomba sodortatni engedik s beszédjét így folytatá: „Majd irok Deáknak, miért nem vezeti a népet. Tudom, levelemet nem teszi ablakába.“

Az Olaszországból érkezett hírek egyike szerint Vetter honvédtábornok Nápolyban magyar légiót szervezett, melybe belépendő, Magyarországból számos honvéd kimenekült s az olasz határon fekvő osztrák ezredekben nem egy magyar tiszt és katona átszökött.

Időközben a fogságából kiszabadult gróf Teleky László Pestre érkezett, hol az ifjuság, mint jövődöbéli nádort, lelkesülten fogadta s hol Kossuth levelét vette, melyben ez őt tett es-

küjére emlékezteté s egyszersmind Bécsben adott azon szava alól felmenté, hogy minden törvénytelen mozgalomtól távol fogja magát tartani.

Igy történt, hogy önmagával meghasonlottan, gróf Teleky László határozati javaslatával a mozgalom élére állt.

LV.

Utazásom Olaszországba.

Én se akartam visszamaradni, hogy hazámnak csekély erőmet felajánljam, 1861. január hó elején nevelői pályámat odahagyva belföldi utlevelemmel az osztrák határig igyekeztem, onnan régi kalauzom segítségével Santa Maria svájcei faluba sikerült átszöknöm.

Utazásom célpontja Piemont volt.

A havasokra csak szánkón juthattam fel, az ut irányát egyszerűen vesszők jelölték. Végre a hegytetőre értünk. Rövid pihenés után Bormiónak tartottunk. Az alig másfél méternyi szélességű, csakis gyalogosok és keskeny szánkók által járható ut folytonos kanyarodással vezetett lefelé. Jobbról a mélység tátongott felém, balról pedig vállammal érintém a havat. Ugy kellett ülnöm, mint a nyeregben szokás; sőt mindig rézsut, ha valahogy az öszvér szánkós-

tól a mélységbe zuhanna, jobb lábamat fel-emelve visszamaradhassak. Ezen két órai élet-halál közti szánkázás örökös emlékezetemben fog maradni.

Bormióban nevemet a szálloda könyvébe bevezetve, a vendéglős megjegyzé, hogy három hét óta én voltam az első, ki ezt a nyaktörő utat megtette. Másnap, részint kocsin, részint vasuton utaztam Milánóba, hol mindenekelőtt Türr tábornokot kerestem fel. „Ön vagy nagyon korán, vagy nagyon is későn jött“, szölt a tábornok. Azután a genuai tanácshoz ajánló levelet adott, melynek alapján ingyenjegyet kaptam Nápolyba való utazásomra.

Egész éjjel hajózva, az éji homályban nagy-szerű látvány tárult fel szemeink előtt, a mint a tenger felől Gaeta várába s viszont Gaetából az olasz flottára repültek a tüzet szikrázó bombák.

LVI.

Találkozásom magyar légiónistákkal Nápolyban.

Másnap csendes szél mellett Nápolyba érkeztem. Partra szállva, habár tél közepén, oly melegen süttött a nap, mint nálunk május havában. A kikötőben nyüzsgött a munkát kereső nép; köztük a legszegényebb sorsuak a „lazaroni“-k,

napról-napra élve, csak épen annyit keresnek, hogy makaronival jóllakhatnak; azután végig nyújtóznak a járdán, melyet lakásuknak tartanak, mondván: „szabad ég alatt születünk s ugyanott akarunk meghalni.“ A „Hotel Croceli“-be szálltam, hol Vetter tábornok és segédtsíztje Seiter kapitány is laktak. Seitert még Pestről ismertem, általa tehát baráti fogadtatásban részesültem. Együtt töltve az egész napot és estét, a szicíliai hadjárat minden részleteit elmondta; továbbá kijelenté, hogy a magyar légiőt, mely két pártra — a volt honvédekre és a volt garibaldistákra — oszlott, szintén elhagyni készül. Vetter tábornoknál bemutatkozva, előadtam, hogy míg a légió szervezése komolyan fogantatba nem vétetik, a laktanyán kívül óhajtanék tartózkodni, mi megengedtetvén, teendőim után láttam. Egyik másik nyilvános helyen ismerősökre akadtam. Így Palóczy kapitányra, ugyanarra, a ki Komárom ostrománál paraszt ruhába öltözködve, külseregünk helyzetéről hírt hozott a várba. Palóczy a forradalom utáni években a magyar összeesküvők titkos ügynökeként szerepelt, tehát mindenbe be volt avatva, így abba is, miként került szent István koronája osztrák kézre. A koronára vonatkozó, nagyrészt tőle vett adatokat alább közlendjük. Továbbá Szilassy huszárkapitányra, ki politikai vétség miatt fog-

ságba került s mert súlyos büntetés várt reá, az osztrákoktól megszökött. Végre Bogyaira, egy szintén osztrák ezredétől deszerdált őrmesterre. Bogyai, Csányi volt miniszter rokona, avval bizatott meg, hogy az osztrák ezredek magyar katonáihoz proklamációkat csempészszen be. Évek mulva rájövén, hogy csak eszközül szolgált mások céljainak s hogy ennélfogva előtte a hazájába való visszatérhetés minden utja elzárva, főbe lőtte magát.

LVII.

A magyar légió helyzete.

Hogy a magyar légióra visszatérjek, nagyon meglepett, hogy Gaál Sándor ezredes ellen elfogatási parancs érkezett, azon vád alapján, hogy tábornoki rangot vett fel, holott a magyar forradalom alatt csak ezredes volt, hogy önkénteseket toborzott s közülök többeket tiszteknek kinevezett. Gaál azzal védekezett, hogy őt Kossuth nevezte ki tábornokká s hatalmazta fel ujonczok toborzására, midőn vele és Makk ezredessel az erdélyi „pucs“-ot előkészítették.

Tény az, hogy ha Figyelmessit, a ki honvédfőhadnagy volt, Kossuth őrnagygyá kinevezhette, mely ranggal Kossuth ajánlatára őt Garibaldi is elfogadta, ugy Gaál honvédezredes, kit

ugyancsak Kossuth nevezett ki tábornokká, joggal viselheti a tábornoki czimet.

A mi magát a magyar légiót illeti, megemlítendő, hogy Garibaldi szabad csapatainak feloszlata után a magyar légiónisták közül azok, a kik továbbra is a légióban megmaradni kívántak, a Nápoly közelében fekvő Nola-kaszárnyában szállásoltattak el; hogy továbbá katonai egyenruháról senki nem gondoskodván, kiki polgári öltözetét viselte, olykor még a gyakorlatok alkalmával is, s hogy végre hónapokon át a lakatnyában heverésztek össze-vissza, közlegények, tisztek, ugyanazon helyiségekben. Fegyelemlről tehát szó se lehetett; hiszen fel se voltak esketve. Kaszárnyájukra legjobban rá illett az a német kifejezés, hogy „Versorgungsanstalt“ — tápintézet.

Később Vetter tábornok eskütételre szólítá fel a magyar légiónistákat, a miért többen — élükön Figyelmessi — kikeltek ellene, szemére hányva, hogy el akarja őket adni az olasz királynak.

A rend helyreállításával Türr tábornok lett megbizva, ki szigoruan bánt el velük. A kolompokat elfogatta s vád alá helyeztette. Azon szavaikra: hogy „el vannak adva“, Türr azt felelé: „Eladva? hisz önök valamennyien nem érnek egy frankot“ — értve a Figyelmessi-kompániát. — A hadi törvényszék Figyelmessit két

évi várfozságra s a többieket hosszabb-rövidebb fozságra ítélte, de Victor Emánuel néhány hó mulva valamennyinek megkegyelmezett.

Azok, a kik az esküt letették, Nolában megmaradtak s mint olasz katonák a „briganti“-k üldöztetésére használtattak fel. A többi magyar pedig, köztük Földváry Károly ezredes is, rendelkezési állományba, lakhelylyel Aqui-ban, helyeztetett.

Itt el nem hallgathatom azon feltűnő tényt, hogy az Olaszország egységét megalapító egész mozgalom alatt, melyhez hazánk is annyi reményt fűzött s melyben főleg Kossuth ösztönzésére annyi magyar vett részt, Kossuth mindkét fia, Ferencz és Lajos Tódor, az események színhelyétől távol tartotta magát. Pedig a történelem tanusága szerint a magyar száműzöttek főbbjeinek fiai valamennyien katonáskodtak, de más nemzetbeliek pretendensei is, hogy csak Karagyorgyevics, Samil, Abdelkader utódait emlitem, katonai pályára léptek. Csupán Kossuth fiai, kiket gyermekkorukban 1849-ben Debreczen utczáin vadásztiszi egyenruhájukban büszkélkedve sétálgatni lehetett látni, képeztek kivételt; ők a katonaképes kort elérve, a számításon alapuló mérnöki pályát választották. A következők mutatják, hogy kalkulusaikban eddig nem csalódtak.

Ha már Kossuth fiai számitásból tartózkodtak katonai szolgálatba lépni, hibájukat ne takargatták volna a légió becsmérélsével, miként azt Kossuth Ferencz tevé, valahányszor kérdést intéztek hozzá, miért nem lép a légióba? mire ő így felelt: sok köztük a betyár viseletü (!).

Megtörtént ugyan, hogy az Aquiban elhelyezett magyar légionisták, miután meggyőződtek, hogy Kossuth Lajos által csupán eszközül az olasz kormány érdekében és nem a magyar hazáért használtatnak fel, amiatti elkeseredettségükben a pártokra szakadt légionisták, midőn szomorú helyzetük fölött vitatkoztak, olykor egymást erősen sértegették, mi rossz fényt vetett a légióra, minek folytán Türr tábornok, mint a magyar légió főparancsnoka, meghagyá, hogy oly esetben, ha tiszti rangot viselő légionisták közt botrányra kerülne a dolog, azok párbajt vívni kötelesek, ellenkező esetben a légióból elbocsáttatnak.

XVIII.

Elutazásom hazámba. Türr tábornok üzenete.

Éjfél tájban érkezett Nápolyba a hír, hogy II. Ferencz király feladta Gaeta várát s önkéntes száműzetésbe ment, mi hihetetlen gyorsasággal

terjedt el az utcákon nyüzsgő „lazaroni“-k közt. Alig telt bele félóra, s már a házak ablakai kivilágítvák, az egész lakosság talpon, a királyi palota előtt fáklyások, így kiálva: „Evviva Italia.“ Sokan a földet csókolgatva hangosan ismétlék: „Mia patria, mia cara patria!“ Örjögéssel határos lelkesedés uralkodott mindenfelé. Az örömnapokra csakhamar mély gyász következett: Cavour, Olaszország miniszterelnöke örökre behunyta szemét.

Halálával minden támadási terv Ausztria ellen bizonytalan időre elnapoltatott.

Én már Nápolyba jövetelem után néhány napra beláttam, hogy az olasz kormány a magyar légiót csakis mint „mumust“ akarta kiját szani az osztrák ellen; elment tehát minden kedvem magamat eszközül felhasználtatni s elhatároztam, hogy hazámba visszatérek, annál is inkább, mert a lapokból értesültem, hogy a magyar országgyűlés legközelebb összehívatik.

Vetter tábornoknak, midőn a légióból való kilépésemet bejelentém, ez úgy látszik, nem volt inyére; mert abbeli kérésemre, engedélyezne szabad jegyet Genuába, tagadólag válaszolt, sőt fenyegetőleg hozzátette, hogy engem Pesten meg fog előzni levele, mely szerint ott „ne adjanak hitelt szavaimnak.“

Elmenetelem előtt Gaál ezredes kívánt ve-

lem találkozni a végből, hogy hirt vigyek Magyarországra. Én azonban semmiféle politikai küldetést nem akartam elvállalni, belátva, hogy Magyarország hiába várná felszabadítását Olaszországtól.

Hajóra szálltam tehát s szélsendes időben Genuába és onnan vasuton Milánóba utaztam, hol különféle nemzetiségű volt Garibaldista várta a Párisból érkező Türr tábornokot, tőle megtudandó, vajjon a tervezett idegen légió meg fog-e alakulni.

Én is tisztelegtem nála. Épen sok látogatója lévén, bevitt egy mellékszobába és kérdezte, mit szándékozom tenni? „Haza készülök“ felelém, mit helyeslőleg fogadott s egyuttal utasított, mondanám meg otthon, hogy „minden el van halasztva bizonytalan időre;“ hozzá téve még, hogy ha ő jönni fog, mi csak Szerbián át történhetik meg, keressem fel őt. Azután hozzá járulván utiköltségeim fedezéséhez, a tábornok igazi bajtárs módjára bucsuzott el tőlem. Másnap jegyet váltottam Peschieráig, hol a vonat megállt s az osztrák őrzőjárat szemlét tartott, nincsenek-e rajta olasz katonák, azután a vonat tovább robogott.

LIX.

Elfogatásom Veronában, gróf Teleky László öngyilkossága.

Peschierából fedezet alatt Veronába érkezve, a rendőrség, mely utlevelemből kivette, hogy azon egy záradék van, a katonai főparancsnoksághoz kísért, hol jegyzőkönyvileg kihallgattattam. A hadi-ügyész azon kérdésére, hogy Garibaldi hol szándékozik Magyarországra betörni, azt felelém, hogy „sehol“, hozzá téve, ha valami készülöben volna, magam sem igyekezném haza. Ezután bebörtönöztek. Másnap Benedek tábornagy helyettese hallgatott ki, mire a börtönbe visszavezettek. Rám virradt nagycsütörtök, nagypéntek és nagyszombat is, melynek délutánján, mikor az első feltámadásra megszólaltak a harangok, gondolatokba merülve épen milánói barátaim szavai jutottak eszembe: vigyázzak, nehogy a husvéti ünnepeket családi kör helyett börtönben töltssem, midőn egyszerre megnyílt czellám ajtaja s a belépő porkoláb „avanti casa“ megszólításából kivettem, hogy szabad vagyok. Átadtak egy rendőrnek, kijelentve, hogy rögtön tovább utazzam, podgyászomat majd utánam küldik. Az átvett ideiglenes igazolványnyal folytattam tehát utamat Velenczébe s onnan

Bécsbe, hol a rendőrség ismét jegyzőkönyvileg kihallgatott s utat jelölt Pestre.

A fővárosba érve, néhány nap mulva tényleg megnyílt az országgyűlés 1861. április 1-én. Szavaimnak, mely szerint Garibaldi csapatai feloszlottak, ő maga Caprerára visszavonult, a magyar légiónisták száma alig rug ötszázra, Türr tábornok pedig azt üzente, hogy minden el lett napolva bizonytalan időre, senki sem hitt. Ellenkezőleg mindenki azt vélte, hogy a magyar légiónisták száma meghaladja az ötezret, hogy a Garibaldisták Antivariban várják a parancsot az Ausztriába való betörésre, s hogy mihelyt az országgyűlés kimondja a határozatot, Francia- és Olaszország rögtön hadat üzennek Ausztriának. Ebből a mámorból előbb nem ocsudtak fel, míg be nem következett ama végzetes nap, a mikor gróf Teleky László főbe lőtte magát. E lesújtó hir hallatára szemrehányást tettem magamnak, hogy hazajövet mindjárt fel nem kerestem, feltárva előtte a tények valódi állását. Ő talán nem kétkedett volna szavaimban.

Kossuth Lajos álhirekkel és hamis utasításokkal halálba kergette a nemeslelkű grófort.

Teleky László grófnak Drezdában történt elfogatása után Bécsben nyert kegyelemről és azt követő eseményekről az alant felsoroltakat azon oknál fogva is közölni szükségesnek tartom,

mert az „ámitók“ a gróf halálát mint orgyilkosságot tüntették fel. Ez ügyre vonatkozó adataim következők:

Azon idő alatt, hogy Teleky László gróf Bécsben fogságban tartatott, kihallgatva nem volt. Egy napon a rendes időn kívül a börtönőr a gróf zárkájába lépett és felszólította őt, öltözködjön tisztességesen, mire Teleky tréfásan megjegyezte: hát fehér nyakkendő is kössek? Teleky gróf rendben hozván toalet-jét, egy rendőri hivatalnok kíséretében lefüggönyözött bérkocsiba ült. Kevés idő múlva a bérkocsi a kijelölt helyre megérkezvén, gróf Teleky kísérelőjével kiszállt és felmentek az első emeletre, egy ottani szobában várta mi fog vele történni, gondolatokban elmerülve azt hitte, hogy ez alkalommal kihallgatva lesz, egyszer csak megnyílt egy kettős ajtó és fel lett szólítva, hogy lépjen be. A díszes teremben meglepetésére ott látta Ő felségét, mellette báró Vay kancellárt, a későbbi főrendiház elnökét. Ő felsége így szólt: „A gróf ur szabad, elvárom, hogy ezentul loyális alattvalója lesz a dinasztianak. „Igenis Felső“, rebegé Teleky. A mint Teleky a teremből kilépett, a kabinet-irodába vezették, ahol egy pamlagon helyet foglalt. Ugy látszott, hogy Teleky nagyon fel van izgatva, mert zseb-kendőjével egyre törölgette homlokát, közben-közben nagyokat sóhajtott. Ez idő alatt fogal-

maztatott az öt kötelező három pont és aláírás végett Telekynek odanyújtott következő tartalommal: 1. Semminemű politikai akcióban részt nem vesz. 2. A külfölddel nem érintkezik, és 3. Magyarországot el nem hagyandja. A hirt, hogy Teleky szabad, örömmel fogadta a magyar nép. Pestre érkezéével a fiatalság nagyban tüntetett, az éljenek közt az is felhangzott: Éljen Teleky László, a mi nádorunk. Azon személye iránt egyre növekedő lelkesedéshez hozzájárulván a külföldről vett kedvező tudósítások, megingatták őt adott szavában, minek következménye az lett, hogy az 1861-ki országgyűlésen Teleky mint követ határozati javaslatot készült benyújtani. E közben bekövetkezett Cavour halála, mely a politikában nagy fordulatot idézett elő, mindannak daczára Kossuth Telekyt a legvérmesebb reményekkel kecsegtette. Ugy látszott, hogy Teleky kétkedni kezdett, mert egyik megbízottját kiküldte Párisba Jerome vörös herczeghez, ki is azt írta, hogy minden el van halasztva, bizonytalan időre. Ezen levél Telekytól ellopott és Bach kezeibe került. Bach Telekyt, mert fogadásának két pontját megszegte, elfogatni kívánta, de az nem történt meg és Jerome levele Telekynek visszaküldetett.

Igy aztán a gróf, reményében megcsalatra, fent kegyvesztett, alant, ha a megindult uton

tovább halad, vagy visszalép, ámitónak tartatik, nem maradt tehát számára más mód, mint meghalni.

Ezen elmondottakat hallottam Pompery Jánostól, ki Teleky László grófnak igen meghitt barátja volt, ő vele érintkezett Teleky utoljára is, történt az éjfél utáni időben az Ürményi-féle ház előtt, midőn Teleky az Ulman nyomdájából kijött.

LX.

Szent István koronájának elásatása és felfedezése.

„Viszem a koronát magammal mint szivemet, majd kit a nép választ királyának, annak a fejére teszem.“ Ezen frázist — miként már említve volt — használta Kossuth Lajos, midőn 1849. június havában Nagyvárad lakosságához szólott.

A koronát, mint az ország kincsét, a külföldre vinni, tiltják hazai törvényeink. A külföldön sincs másként. Tekintsünk csak a közeli multba; Szicília, Spanyolország, Franciaország, Brazília stb. forradalmárai, II. Ferencz, Izabella, III. Napoleon, illetőleg Dom Pedro detronizációja után sem nyultak a nemzeti kincsekhez.

Kossuth 1849. augusztus havában Aradról

Orsovára érkeve, hol Batthyányi Kázmér gróf és Szemere Bertalan már várták őt. Találkozásuk alkalmával Szemere csudálkozását fejezte ki a felett, hogy Görgey mint diktátor, Kossuthot el nem fogatta. „Volt annyi eszem,“ viszonzá Kossuth, „Görgey diktátorsága még meg sem kezdődött és már én elmenekültem Lugos felé“... „Hát úgy!“ veté közbe gunyosan Szemere, „oly ember kezeibe titted a haza sorsát, kire saját személyedet nem merted bizni?!“

A korona is szóba hozatván, Kossuth azt Törökországba kivinni óhajtá, mi nem teljesülhetett, mert annak elrejtése már végre volt hajtva és pedig következőkép: Szemere Bertalan két meghitt barátjával alapos keresés után a korona elrejtésére egy alkalmas helyet találván, a térrajz felvétele után visszaindultak Orsovára. A szükséges gödörásatást eszközölhetni két munkást fogadtak fel, minden elintézve, a mint esteledett, a titokba beavatott közül az egyik kocsira ült, melyen a koronát tartalmazó vasszekrény is el volt helyezve és az országot felé tartott, utközben egy szent szobor előtt az oda rendelt két munkás is fel lett véve. Szemere és a másik közbenjáró egyenként más-más helyen szálltak fel, a várost messzire elhagyva, a munkások szemeit bekötötték és hogy számukra minden tájékozást lehetetlenné tegyenek, vagy

egy óráig jobbra-balra különféle irányban hajtottak. A kijelölt helyre érve, a munkások szemkötőit levették, általuk gödröt ásattak és a vaszekerényt belesülyesztve, azt ismét földdel behányatták. Dolgaikat elvégezve, a munkások szeméit újra bekötötték, s hasonló óvatosság gyakorlása mellett, miután a munkásokat leszállították, visszatértek Orsovára.

A két munkás később jelentést tett az osztrák hatóságnál, hogy három ur egy nehéz ládát ásatott velök, a helyre nézve pedig a hogy tudták, a szerint adtak utbaigazítást, minek következtében „Adakaleh“ körül próbaásatások eszközöltek, de sikerre nem vezettek. Külömben a korona elásatásáról a beavatottakon kívül más valaki tudomással nem birt és sokan azt hitték, hogy Kossuth kivitte magával, annál is inkább, mert Kossuth, hogy az osztrák rendőrséget tévutra vezesse, mindenüvé magával hordott egy sűrű fekete fátyollal betakart üvegszekerényt, melyben egy koronához hasonló tárgy volt látható. A korona rejtekhelyét Szemere Batthyányval tudatta, ki is azt Kossuthnak szinte elmondá.

Palóczy kapitánynak előttem Nápolyban tett nyilatkozata szerint, Kossuth Varghát — a 48-as években volt hirlapírót — bizta meg azzal, hogy a koronát számára hozza el.

Hát hol maradt az adott szó, vagy tán az

eskü is, melyet a korona titkát bírók egymásnak tettek: hogy csakis az életben levő utolsónak szabad a korona rejtekhelyét egy más egyénnel tudatni. Hiszen Batthyány és Szemere még életben voltak.

Vargha szóbeli utasításokkal ellátva, a tэрrajz birtokában, hogy küldetésének megfeleljen, 1853. márczius havában utnak indult. Kossuth Londonból utána menesztett két titkos rendőrt, kik aztán jelezték, hogy Vargha Németországon keresztül Bécsbe ment, mely hirt Kossuth a Pesten tartózkodó magyar politikai ügynökökkel — köztük Palóczyval — azon meghagyással közölte: tegyék magokat érintkezésbe a Londonból jött titkos rendőrökkel, így aztán tudomására jutott Palóczynak, hogy Vargha legközelebb egy kis Duna-hadigőzösön (flotille) Pestre érkezend, mi megtörténvén, arról meggyőződést szerezni, vajjon Vargha tényleg a hajón van-e, Palóczy társaival a Dunaparton lesben állott. A hajóról sétiát teendő, annak orvosa kiszállt, midőn éjfélt után visszaérkezett, megragadták, ki is ijedtségében a Vargha felől hozzá intézett kérdésekre megvallá, hogy Vargha a hajón tartózkodik.

Következő napok egyikén Vargha a kis hadigőzösön Orsova közelébe érkezett, a koronát megtalálta s így azután osztrák kézre került.

Első sorban az a kérdés áll elő, ha Kossuth

a koronát rejtekében biztonságban nem vélte s azt magának elhozatni kívánta, miért nem választotta a Törökországon és Szerbián át Orsova felé vezető biztosabb utat, hisz Szerbiában nem egy meghitt embere tartózkodott? A másik kérdés, mely önkéntelenül felmerül: miért nem bujdosott ki Vargha a korona feltalálása után Amerikába, zsebében a Júdás-pénzzel, hanem mint ki jól végezte dolgát, nyugodtan tért vissza, honnan jött, Londonba, hol Kossuth is lakott.

Láttuk feljebb, hogy Vargha Londonban a „Regent“ utczában elegáns dohány-tőzsdét rendezett be, sőt a magyarok számára egy külön kaszinót is tartott; vendégei sem hiányoztak, mert boldog-boldogtalannak, ha hozzá fordult, pénzt kölesönözött. Vargha különben később felhagyott londoni üzletével, s visszatért Magyarországra, hol többféle vállalatokban vett részt; míg végre Nagyváradon, mint városi főjegyző hivataloskodott és ott meg is halt.

A korona felfedezéséről nem egyszer irtak a hazai lapok; előbb gróf Batthyány Kázmér özvegyét, később Szemere Bertalant gyanusítva a korona elárulásával.

Ezen világgá bocsátott gyanusítások hallatára Kossuth soha, de soha nem emelte fel tiltakozó szavát . . . !

Más sem akadt, ki lándzsát tört volna egy

védtelen nő mellett, holott férjének puritán jellemét és önzetlen hazafiságát országszerte elismerték. Senki sem találkozott, ki megbotránkozását fejezte volna ki a fölött, hogy sárral dobáltak oly férfiut, mint Szemere Bertalant, a párisi számkivetésében honvágý és különféle csapások következtében lelkében elhomályosult nagy hazafit!

A korona felfedezéséról az első hézagos magyarázat akkor került a nyilvánosság elé, midón ezelött vagy kilencz évvel a „Függetlenség“, a Kossuth kultusz eleinte egyik leghathatósabb orgánuma, felszóalt, hogy a közvélemény valahára tájékozást kívánna nyerni az iránt, hogy ki árulta el voltaképp a koronát, stb.

Ugyancsak a „Függetlenség“ hozta meg saját kérdésére a következó feleletet:

„Biztos egyéntól“ mintha csak Kossuth szóalt volna meg, — azon felvilágositást nyertük, hogy a koronát Vargha árulta el; de minthogy Londonban a magyar menekültekkel sok jót cselekedett, Kossuth megbocsájtotta elkövetett bünét.

Miért nem történt meg ezen nyilatkozat gróf Batthyány Kázmér özvegye és dicsóult Szemere Bertalan érdekében ezelött harmincz esztendővel?

Sót menjünk tovább, miért mondatott ki

ezen vád Vargha ellen csak akkor, miután az esetleges ellenbizonyítékok vele együtt sirba szálltak?

Mint mindent, úgy ezt az iszonyu rejtélyt is, a kérlelhetlen történelem majd napvilágra fogja hozni.

TARTALOM.

	Oldal
Bevezetés	1
I. Szabadságunk hajnala, vagyis 1848. márczius 15-ike	5
II. Kossuth Lajos az előadói székből kihirdeti a szabadság, egyenlőség és testvériség elvét	7
III. A zsidó emancipáció	9
IV. Nemzetiségi kérdés	12
V. A 10-ik honvédszászlóalj hőstettei a perlászi sánczok bevételénél	15
VI. Egy úteg ágyu Svehát alá indulása és találkozása a kasszás nemzetőrökkel	19
VII. Komárom vára Simonics által körülzáratik és megtámadtatik	21
VIII. Makk honvéd tüzérezredes elfogatása	23
IX. Közlekedésünk a külhadsereggel	25
X. Komárom vára és a város bombáztatik	26
XI. Guyon tábornok álrühában Komáromba érkezik	27
XII. Görgey felmentő serege április 23-án Komáromba érkezik; az ellenség megtámadtatik	29
XIII. Görgey vesztett csaták után Komáromból visszavonul	31
XIV. Kossuth Nagyváradon Bémmel találkozik	34
XV. Kossuth Lajos tudtán kívül életmentője Lukács ezredesnek	35
XVI. Nagy Sándor tábornok megütöközik az oroszokkal	37
XVII. Bém Dembinszkytől átveszi a főparancsnokságot és megütöközik	38
XVIII. Kossuth menekül; Görgey Világoson a fegyvert lerakja.	39
XIX. Menekülésem	40
XX. Orosz-magyar barátság	42
XXI. Görgey megkegyelmeztetik	43
XXII. Rulikovszky kivégeztetése	43
XXIII. A muszka sereg elhagyja Magyarországot	44
XXIV. A menekült honvédek főbbjei Vidin alatt áttérnek az izlám hitre. Vérhas-járvány a táborban	46
XXV. Sumlán orgyilkosság (?) Kossuth ellen	48
XXVI. Kossuth neje Sumlába érkezik	50

XXVII. A sorozás elől való menekülésem Debreczenbe. Kupriánoff orosz tábornok „affaire”-je	52
XXVIII. Menekülésem Svájcba, onnan Amerikába	54
XXIX. Szomorú helyzetem Amerikában	56
XXX. A cubai expedíció áldozatai, köztük Prágai 48—49-es honvédezeredes	58
XXXI. A Kiutáhiába belebbezett magyar menekültek felszabadítása	61
XXXII. Kossuth Angolhonban	63
XXXIII. Kossuth érkezése New-Yorkba	65
XXXIV. Kossuth megakadályozott beszédje amerikai hirlapokban.	67
XXXV. Kossuth fogadja a küldöttségeket	68
XXXVI. Kossuth fogadja a magyar menekülteket	69
XXXVII. Kossuth Washingtonhan	73
XXXVIII. Londoni magyar menekültek érkezése New-Yorkba.	74
XXXIX. Kossuth a színpadon fogad egy küldöttséget	76
XL. A „nemzetközi demokrácia” tisztelgése Kossuthnál	78
XLI. Szegényebb sorsu menekültek Kossuthnál	79
XLII. Magyar menekültek kihallgatáson Kossuthnál	81
XLIII. Kossuth rokonai számára segélyt kér	84
XLIV. Kossuth körutra indul	85
XLV. Amerikai Kossuth-dollárok	86
XLVI. Kossuth végbucsut vesz Amerikától	88
XLVII. Visszatérésem hazámba	90
XLVIII. Másodszori kiszökésem Londonba és felvételem az angol-svájczi légióba	93
XLIX. Találkozásom magyar légiónistákkal Smyrnában	97
L. Az angol-svájczi légió feloszlata	100
LI. Visszatérésem Konstantinápolyon át hazámba	102
LII. Osztrák és olasz-francia háboru 1859-ben	105
LIII. Garibaldi betörése Szciziliába ; a magyar lovasság rohama.	106
LIV. Az olaszországi magyar triumvirátus	109
LV. Utazásom Olaszországba	111
LVI. Találkozásom magyar légiónistákkal Nápolyban	112
LVII. A magyar légió helyzete	114
LVIII. Elutazásom hazámba ; Türr tábornok üzenete	117
LIX. Elfogatásom Veronában. Teleky László gróf öngyilkossága.	120
LX. Szent István koronájának elásatása és felfedezése	124

Sajtóhibák.

A 36. oldalon a 20. sorban *Láncz* helyett *Láner* ;

az 52. oldalon a 24. sorban *víg est* helyett *víg estvét* ;

az 56. oldalon a 12. sorban *céed* helyett *ered* ;

az 71. oldalon a 21. sorban *közelébe Ilni* helyett *közelé-
ben állni* ;

a 106. oldalon a 15. sorban *Teschiera* helyett *Peschiera* ;

és a 126. oldalon a 11. sorban *ásatott* helyett *elásatott* olvasandó.

